

УДК 930.2:[341.485(=161.2):355.355.01(470+571:477)
"2022"]
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.04.877>

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ 2022 р.: ДЖЕРЕЛА, ОЗНАКИ, ЗЛОЧИНИ

Анастасія КРИВЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-2919>
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: n.d.kryvenko@gmail.com

Галина ФИЛИПЧУК

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2768-6706>
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: galsoloviy@ukr.net

Наведено основні ознаки та докази наміру російської влади до вчинення масової екстермінації українців під час повномасштабного вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 р. Дослідження є особливо актуальним сьогодні, коли питання фізичного існування українців в умовах спровокованої російською агресією війни проти України стоїть досить гостро. Стаття має й практичну мету — поширення правдивої інформації про злочини росії, які аргументовано слід вважати актами геноциду українців; спростування міфів, які ретранслює російська пропагандистська машина. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 24 лютого до жовтня 2022 р. Об'єктом дослідження є злочини геноциду, вчинені РФ на території України в цей період. Предметом — юридичні документи, історичні та політичні наративи, усні свідчення, задокументовані дані, аудіо- та відео матеріали, публікації в ЗМІ, аналіз яких доводить геноцидний характер скоєних росіянами злочинів на тимчасово окупованих територіях України після повномасштабного вторгнення.

Завдяки застосуванню різних загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки (порівняльно-історичного, типологічного, системного, методу аналогії та ін.) з'ясовано, що злочини росії на теренах України слід трактувати як акти геноциду українців.

Ключові слова: геноцид, етноцид, лінгвоцид, злочин, окупація, російсько-українська війна, повномасштабне вторгнення.

Anastasiia KRYVENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-2919>
Candidate of Sciences in History, Senior Researcher,
the Institute of Ethnology of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
The Department of Modern Ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: n.d.kryvenko@gmail.com

Galyna FYLYPCHUK

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2768-6706>
Candidate of Sciences in History, Senior Researcher,
the Institute of Ethnology of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
The Department of Historical Ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: galsoloviy@ukr.net

GENOCIDE OF THE UKRAINIAN NATION IN 2022: SOURCES, SIGNS, CRIMES

The article focuses the main signs and evidence of the intention of the Russian authorities to commit the mass extermination of Ukrainians during a full-scale invasion of Ukraine from February 24, 2022. It discusses the question of the definition of "genocide" and its varieties, defines the main sources for the study of genocidal phenomena, their theoretical and legal component. Examples of crimes of genocide of Ukrainians committed by the Russian Federation in Ukraine, starting from February 24, 2022, are given and analyzed. The study of the chosen topic is especially relevant today, the physical existence of Ukrainians under the conditions of the war against Ukraine provoked by Russian aggression is threatened again. The paper also has a practical purpose — spreading true information about Russia's crimes, which should be considered acts of genocide against Ukrainians, and refutation of myths relayed by the Russian propaganda machine.

The chronological framework of the study covers the period from February 24 to October 2022. The object of the study is the crimes of genocide committed by the Russian Federation on the territory of Ukraine during this period. The subject is legal documents, historical and political narratives, oral testimony, documented data, audio and video materials, media publications, the analysis of which proves the genocidal nature of the crimes committed by the Russians in the temporarily occupied territories of Ukraine after the full-scale invasion.

Thanks to the application of various general scientific and special methods of historical science (comparative-historical, typological, systematic, method of analogy, etc.), it was found that the crimes of Russia on the territory of Ukraine should be interpreted as acts of genocide of Ukrainians.

Keywords: genocide, ethnocide, linguicide, crime, occupation, Russian-Ukrainian war, full-scale invasion.

Вступ. Неспровокована війна росії проти України отримала свій новий, широкомасштабний «виток» 24 лютого 2022 р., хоча де-факто російська агресія в Україні триває ще з 2014 р. Щоправда, з 2022 р. вона набула нових форм та проявів. У статті наводимо основні ознаки та докази наміру російської влади до вчинення масової екстермінації українців під час повномасштабного вторгнення в Україну. Дослідження обраної тематики є особливо актуальним сьогодні, коли питання фізичного існування українців в умовах спровокованої російською агресією війни проти України стоїть досить гостро. Стаття має на меті довести, що злочини РФ на території України слід трактувати як акти геноциду української нації. Результати дослідження мають й практичну мету — поширення правдивої інформації про скоєння росією геноциду українців; спростування міфів, які ретранслює російська пропагандистська машина.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 24 лютого до жовтня 2022 р. Нижня межа обумовлена початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. В аналізі питання мотивів влади, передумов та перших етапів скоєння геноциду нижня хронологічна межа може сягати і ранішого періоду. Верхні хронологічні рамки праці зумовлені специфікою дослідження й можливістю опрацювати наявний та відповідний масив джерельної бази. Мова ведеться про тисячі доказів злочинів РФ, які були зафіксовані у звітах розслідувань українських і міжнародних правозахисних організацій, правоохоронних органів, Міністерств Кабінету міністрів України та органів місцевого самоврядування, свідченнях очевидців та жертв російської агресії, військовослужбовців, в експертних оцінках, коментарях військово-політичних аналітиків тощо. Зокрема, джерельна база дослідження стосується здебільшого злочинів, які були виявлені та офіційно підтверджені органами державної влади після деокупації окремих територій України (у Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській областях). Безумовно, в цьому дослідженні не можуть бути проаналізовані всі злочини російської армії, оскільки війна триває, а значна частина доказів ще не виявлена. Щодня загарбники скоюють нові звірства, зокрема на територіях, які й далі перебувають в окупації.

Об'єктом дослідження є злочини геноциду, вчинені РФ на території України в період з 24 лютого до

жовтня 2022 р. Предметом — юридичні документи, історичні та політичні наративи, усні свідчення, задокументовані дані, аудіо- та відео матеріали, публікації в ЗМІ, аналіз яких доводить геноцидний характер скоєних росіянами злочинів на території України після повномасштабного вторгнення.

Застосування різних загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки (порівняльно-історичного, типологічного, системного, методу аналогії та ін.) дає змогу виконати мету дослідження.

Обґрунтуванню окресленої проблематики присвятили свої праці теоретики поняття «геноцид» (автор терміну Р. Лемкін, а також П. Дрост, І. Горовіц, Г. Фейн, Л. Купер, Є. Бауер, Т. Барта, Ф. Челк, К. Йонассон, Р. Руммель, М. Шоу). Дослідження геноцидних явищ здійснюють вчені Міжнародної асоціації дослідників геноциду та Міжнародної мережі дослідників геноциду. В Україні методологічні проблеми вивчення геноциду порушують науковці на сторінках журналу «Голокост і сучасність», який виходить з 2004 р.

Комплексне вивчення історії геноциду й масових репресій проти цивільного населення у ХХ столітті здійснив А. Козицький в окремій монографічній праці [1]. Питанню історичної ретроспективи геноциду української нації присвятили свої дослідження також І. Гаврилів, М. Фіцуляк, Я. Примаченко, О. Митренко, В. Нестеренко, М. Антонович, П. Брицький та ін. у збірниках міжнародної науково-практичної конференції «Геноцид України в ХХ столітті» [2; 3; 4; 5]. Різні аспекти геноциду, зокрема Голодомор в Україні, досліджують науковці Українського інституту національної пам'яті [6].

Основна частина. Автором поняття «геноцид» та його правового визначення був науковець-правник Рафал Лемкін. Остаточне закріплення поняття «геноцид» у міжнародному праві відбулося 9 грудня 1948 р., коли була прийнята «Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього». Стаття друга прийнятої Конвенції проголошувала, що міжнародна спільнота вважає геноцидом дії, вчинені «з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку».

У документі до переліку таких злочинних дій належать:

- 1) убивство членів такої групи населення;

2) спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членами такої групи;

3) навмисне створення для якоїсь групи таких умов життя, які спрямовані на цілковите або часткове її фізичне знищення;

4) запобігання народженню дітей у середовищі такої групи;

5) насильницьке передавання дітей з однієї групи людей в іншу [7].

Стаття III Конвенції передбачає, що покаранню підлягають такі дії:

а) геноцид;

б) змова з метою здійснення геноциду;

в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду;

г) замах на здійснення геноциду;

г) співучасть у геноциді [7].

Вона (Конвенція) набула чинності 12 січня 1951 р. після її ратифікації урядами 20 країн світу [8]. Стаття 442 Кримінального кодексу України від 2001 р. передбачає покарання за злочин геноциду та публічні заклики до нього [9].

Перемога Революції Гідності стала приводом, який використала росія для початку агресії проти України в 2014 р. Наслідком була анексія росією Криму, частин Донецької та Луганської областей. Намагання українського уряду прискорити рух України до членства в НАТО, масштабні військові навчання НАТО в березні 2021 р. на території України спричинили до нарощення військової присутності росії біля кордонів України. Врешті-решт путін визнав незалежність ОРДЛО 22 лютого 2022 р. та вдався до повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., яке він завулював терміном «спеціальна військова операція» [10]. Справжньою метою агресії є здійснення давно назрілих геополітичних планів захоплення всієї території України та знищення українців як нації.

Політику екстермінації українців російська влада та військові почали здійснювати одразу ж після окупації українських міст та сіл у лютому-березні 2022 р. Увесь світ жажнувся від звірств, насилля та жорстокості росіян, вчинених на окупованих територіях. Лицедірство, погрози, ядерний та газовий шантаж, плювок на систему міжнародного права зі сторони рф показали усьому цивілізованому світові, що демократія і терористичний режим в росії — це дві

паралельні реальності, які ніколи не перетинаються. На жаль, Україна стала невинною жертвою цієї війни, а мільйони українців втратили своїх рідних, знайомих, власні помешкання, майно, здоров'я. Люди змушені були евакуюватися та виїжджати за кордон або у відносно безпечні регіони України, терпіти злидні, голод та холод, брак медикаментів, поневірятися та виживати в нелюдських умовах в окупації, в полоні, зазнавати знущань та катувань, перебувати в укриттях, поки їхнє місто чи село накривали смертоносними ракетами та снарядами.

Такі злочини не були здійснені без попереднього тривалого нав'язування російському суспільству ідей, які нівелювали сам факт існування української держави та нації. Ідеологічним підґрунтям до здійснення росіянами геноциду в Україні є злочинна неоімперська геополітична та ідеологічна доктрина «русского міра», автором якої є сучасний російський філософ П. Цедровицький [11]. В геополітичній сфері ця політика полягає, окрім іншого, в анексії України, про що стверджував ідеолог неоєвразійства та расизму О. Дугін у своїй книзі «Основи геополітики: Геополітичне майбутнє росії» (1997 р.) [12].

Джерельною базою для доведення мотивів влади та якості наміру у вчиненні геноциду українського народу є риторика представників російської влади, науковців та журналістів. Російські пропагандисти (М. Симоньян, О. Скабеєва, В. Соловйов, Д. Кисельов та ін.) у своїх заявах заперечують, що Україна має власну мову, культуру та історію [13; 14; 15]. Такі заяви є ознакою геноцидної політики росії, оскільки посягають на історичну пам'ять та самоідентифікацію українців. Стаття 3 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.) передбачає кримінальну відповідальність за «пряме та публічне підбурювання до здійснення геноциду» [16]. Зрозуміло, що самих закликів, як свідчення певної політики режиму путіна, спрямованої на знищення української нації, недостатньо. Слід аргументовано довести, що ця спланована політика та військова стратегія були втілені на практиці безпосередньо російським військовим командуванням та військовиками. Тобто, що злочинний умисел було реалізовано. Довести геноцид — це означає довести намір його скоєння.

Заяви геноцидного характеру лунали з уст російських високопосадовців ще до повномасштабного

вторгнення. Щонайменше з 2008/2009 рр. звучали ідеї заперечення існування України як держави, нації та її культури. Американська дослідниця Франсін Гірш, професор історії Університету Вісконсін-Медісон і авторка «Радянського суду в Нюрнберзі» вказала на цю риторику як на доказ наміру вчинення геноциду щодо українського народу [17].

Агресивні наративи путіна щодо України звучали неодноразово в його промовах, офіційних зверненнях та публікаціях:

«Ти ж розумієш, Джордже (до Джорджа Буша — ред.), що Україна — це навіть не держава. Що таке Україна? Частина її територій — це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!» (Заява базувалась на основі анонімного джерела як коментар путіна Дж. Бушу під час саміту НАТО в Бухаресті 2008 р., опублікована англійською мовою 25 травня 2009 р. в журналі Time) [18];

«Росія та Україна «жили разом багато століть. Разом [вони] перемогли в найстрашнішій війні. І [вони] продовжуватимуть існувати пліч-о-пліч. Тим, хто хоче і намагається розділити [Росію та Україну], я скажу — лише у ваших снах» (стаття путіна «Росія: Етнічне Питання» (2012 р.) [19].

«Крим є «невід'ємною частиною Росії», що відтворює російську та регіональну «спільну історію та гордість» (промова путіна 2014 р.) [20].

Тодішній прем'єр міністр росії Д. Медведєв в 2015 р. заявив: *«В Україні немає ні промисловості, ні держави... У 2013 році була промисловість, але держави й тоді не було»* [21].

Російський економіст М. Хазін у 2016 р. висловив злочинну тезу з обґрунтуванням та безпосереднім закликом до масового фізичного знищення, депортації, культурного геноциду та асиміляції українців [22]. Ідеологом політики винищення українців можна вважати й А. Гаспаряна, який у книзі «Денацифікація України. Країна невивчених уроків» (2018 р.) обґрунтував термін «денацифікація» і закликав керівництво росії до широкомасштабного вторгнення в Україну. Він висунув тезу про неповноцінність та другосортність української нації. Пропагандист запропонував після закінчення військових дій усіх українців, які залишаться живими, відправити до фільтраційних таборів, а потім їх судити. Свідомих українських патріотів А. Гаспарян закликав

знищити, а усіх інших — утримувати в концентраційних таборах. Його книгу в подальшому розповсюджувала адміністрація президента рф путіна серед державних службовців. Генпрокуратура України 17 березня 2022 р. розпочала проти А. Гаспаряна кримінальне провадження за ст. 442 Кримінального Кодексу України, що передбачає покарання за публічні заклики до геноциду, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів із такими закликами [23]. Окрім того, А. Гаспарян є співавтором підручника «Історія Росії. Початок ХХ — початок ХХІ століття» для учнів 10-х класів російських шкіл, в якому він викривлено описує події 1999—2015 рр. Це ще один доказ того, що вивчення історії рф у школах є одним із методів ідеологічної політики та пропаганди путінізму [24].

Беззаперечними доказами наміру знищити українців є наративи путіна напередодні повномасштабного вторгнення в Україну 22 лютого 2022 р. Своєю риторикою він заперечував існування окремої української нації, її історії, права на державну самостійність та незалежність: *«Так почну з того, що сучасна Україна цілком і повністю була створена Росією»* [25].

Це одним доказом умислу винищення українців та української держави є стаття російського політехнолога Т. Сергєйцева «Що Росія має зробити з Україною?», яка була опублікована на сайті російського державного агентства новин «РИА Новості» 3 квітня 2022 р. в той час, коли ставали відомі звірства, скоєні російськими військами впродовж лютого-березня на окупованих територіях Київської області. Т. Снайдер назвав цю статтю *російським посібником з геноциду*. В ній надається покрокова інструкція зі знищення України та кожного українця, який відмовляється визнати себе росіянином [26]. Власне ця заява і є доказом наміру вчинення геноциду в Україні. З цього приводу влучну думку висловив Е. Вердея з Інституту вивчення геноциду (США): *«Я читав цю статтю у перекладі англійською, і вона ретранслює ідею геноциду. Я не маю жодних сумнівів. Як дослідник, я дивлюся на неї і розумію: так це саме про те, що українці не мають права на існування як нації»* [27].

Російська влада використовує РПЦ для пропаганди своєї агресивної політики та війни проти України. Патріарх РПЦ Кирил виправдовує російське

військове вторгнення в Україну та закликає кремль втілювати задумані наміри щодо українців. У квітні 2022 р. він виступав із промовою в храмі збройних сил рф, розхвалюючи росіян, які стають до лав російської армії і йдуть вбивати українців, називаючи це «справжнім подвигом» [28]. Згодом додав мотиваційних слів для російських солдатів, наголошуючи на тому, що коли вони «гинуть при виконанні військового обов'язку», то це «рівнозначне жертві», а ця «жертва змиває всі гріхи, які людина зробила» [29].

Періодові фізичного знищення певної людської групи завжди передують фаза «віктимізації» потенційних жертв. Цей термін запропонувала дослідниця Г. Фейн на позначення початкового етапу штучного відчуження визначеної для знищення людської групи від решти суспільності, символічного позначення цієї групи як ворога [30]. Американський політолог та історик Р. Гільберг назвав цю стадію *визволенням*, юрист і правозахисник Г. Стентон — *дегуманізацією* [31], політолог та історик Д. Гольдгаген — *елімінаціонізмом* [32]. У випадку російської пропаганди цей процес полягає в звинуваченні українців в нацизмі, спробі вторгнення на територію росії, вбивства та знущання над мирними жителями Донбасу.

Дослідники вказують, що в деяких випадках період масової фізичної екстермінації населення передують етап знищення мови з метою асиміляції та ліквідації народу як культурно-історичної спільноти. Ці злочини називають мововбивством або лінгвоцидом [33]. Після злочинів, скоєних армією рф на території України у 2022 р., Уповноважений із захисту державної мови ініціював збір та документування фактів стосовно дій країни-агресора на тимчасово окупованих територіях, які спрямовані на витіснення української мови з публічного простору, суспільного вжитку, а також дискримінацію, переслідування чи репресії проти громадян України за мовною ознакою. Звіт про зафіксовані злочини опублікували 28 червня 2022 р. [34].

Політика лінгвоциду є однією зі складових етноциду, що проявляється не лише в злочинах проти державної мови та її носіїв, а в систематичному бомбардуванні культурних, освітніх та релігійних установ, вбивств, репресій проти діячів культури, науковців, освітян, журналістів, духовників, знищення підручників з української історії, нав'язування міфу

про спільне історичне походження та братерство росіян, українців і білорусів, спотворення та інтерпретація історичних фактів, а також примусова депортація, викрадення дітей, асиміляція, роздавання російських паспортів, знищення, плундрування та заборона українських національних символів. Джерелом, де зафіксовані злочини етноциду, здійсненого в Україні росією після 24 лютого 2022 р., є проєкт Міністерства культури та інформаційної політики України, яке 9 березня оголосило збір інформації про руйнування об'єктів культурної спадщини України. Результат цієї ініціативи — двомовний (українською та англійською) сайт «Зруйнована культурна спадщина України», що є доказовою базою, де детально описані та сфотографовані пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини і культурних установ України [35].

Акт геноциду слід розглядати як дії, що мають на меті повне або часткове знищення певної людської групи. Тому першочерговим завданням у визначенні кваліфікації злочину як акту геноциду є збір та документування достовірних доказів, що свідчать про намір знищення. Міжнародна система правосуддя встановлює досить високий поріг доказовості цього злочину. До компетенції Міжнародного кримінального суду належить розслідування цієї категорії злочинів. Геноцид не можна вимірювати лише кількістю людських смертей, він визначається й методами, які злочинці застосовували для вчинення задуманих намірів, а також мотивацією, жорстокістю самих злочинів, каральними заходами, умисними тортурами, ступенем насильства тощо. До прикладу, вчинені криваві злочини під час Голодомору, Голокосту, у Камбоджі, Руанді та Сребрениці кардинально відрізняються кількістю жертв, але всі вони підпадають під кваліфікацію геноциду.

Сам факт геноциду достатньо важко довести на практиці, оскільки в його основі лежить намір знищити. Геноцид визнається як юридична категорія в міжнародному праві, прикладом чого є Римський статут 1998 р. про заснування Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Однак термін «геноцид», який там використовується, не такий широкий, як визначений Р. Лемкіним, і не охоплює культурного геноциду. Професорка права Тель-Авівського університету та головний керівник центру прав людини «Minerwa» Л. Більська зазначає, що з роками

геноцид став найтяжчим злочином у міжнародному праві, і, як наслідок, групи жертв намагаються довести, що відбувались не лише різанина, погром чи масове вбивство, а геноцид. Вона справедливо зауважує, що «за словами Рафаеля Лемкіна, можна вчинити геноцид, не вбивши жодної людини. Якщо ми заберемо у групи людей усі архіви, історію та мову, то не залишиться нічого, що можна було б передати майбутнім поколінням. З точки зору Лемкіна, це геноцид» [36].

Питання відповідальності російської влади та всіх винуватців масових злочинів перед Міжнародним судом постало одразу ж після російського вторгнення. Українські фахівці та світова юридична спільнота виступили з ініціативою створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії росії проти України. 4 березня 2022 р. Рада ООН з прав людини створила незалежну міжнародну комісію з розслідування геноциду українців. Окремо проводилися й інші розслідування, ініціаторами яких були незалежні держави [37].

Сьогодні із впевненістю можна стверджувати, що здійснення геноциду неможливе без тривалого підготовчого періоду та без застосування специфічних соціальних механізмів, які не виникають самочинно, а є результатом цілеспрямованої діяльності державного апарату. Дослідники, які займаються геноцидними студіями, сходяться у тому, що неодмінними ознаками геноциду є: широко маніфестована ідеологічна першооснова геноцидних дій, яка прямо свідчить про намір фізичного знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи; беззахисність та вразливість жертв, що стає наслідком їхнього суспільного виключення та віктимізації; суттєва перевага організаторів геноцидних дій у силі, організованості, можливостях координувати свої дії та тривалий час підтримувати їх високу інтенсивність на великих за розмірами територіях; систематичність та послідовність геноцидних дій, скерованих проти призначеної до винищення групи; монополія на застосування насилля. Здійснення усіх згаданих умов потребує великих ресурсів та організаційних можливостей, тому на практиці може бути реалізоване тільки суверенною державною владою, яка здійснює ефективний контроль над територією, де відбувається геноцид. Неодмінним складником злочину геноциду є заперечення політичними режимами самого факту його

вчинення з метою уникнути відповідальності [38, с. 42—46]. Всі ці ознаки присутні в політиці російської влади та діях російських військових під час повномасштабного вторгнення в Україну.

З огляду на аналіз наявних дефініцій, трактувань поняття геноциду в правових документах, історичних дослідженнях злочинів, що визнані міжнародною спільнотою як акти геноциду, аналізу відкритих та достовірних джерел інформації про факти злочинів, скоєних російськими окупантами в ході повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 р., доводимо, що вони є актами геноциду українців. Ці злочини є цілеспрямованим, систематичним, продуманим та ідеологічно підкріпленим процесом знищення української нації.

Методи скоєння геноциду не є чимось новим для росії, як і не є «винаходом» цієї повномасштабної війни росії проти України. Слід зауважити, що російська федерація, як «затята» послідовниця політики Радянського Союзу (як вона сама це декларує), користуючись досягненнями військово-технічного прогресу, лише вдосконалює свій радянський «досвід» та відшліфовує свої лицемірні людиноббивчі насильницькі методи. Про геноцидну політику щодо українців у Радянському Союзі, як ми уже вказували, написав Р. Лемкін. Як і зараз, вчений виокремив головні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою радянською нацією. Автор звернув увагу на «факт, що не було спроб цілковитого знищення, подібного до німецького методу атаки на євреїв. Все-таки, якщо радянська програма буде цілком успішна, якщо інтелігенція, священники і селяни можуть бути викорінені, Україна загинула б так само, як коли б було убито кожного українця, бо вона втратила б ту частину народу, яка зберігала і розвивала її культуру, її вірування, її спільні ідеї, які керували нею і дали їй душу, що, до слова, зробило її нацією, радше ніж масою людей» [39].

Свідченнями наміру знищити українців є вилучення українських книг на окупованих територіях у закладах освіти та науки. Зокрема, 25 травня 2022 р. за повідомленнями радника мера Маріуполя П. Андрющенка, окупанти почали вилучати з бібліотечних, шкільних та інших книжкових фондів українські книжки з «екстремістським змістом» [40]. Міністр культури та інформаційної політики України О. Ткаченко зауважив, що після звільнення ЗСУ

м. Балаклії було встановлено, що під час окупації росіяни і колаборанти підготували до вивозу з місцевої бібліотеки книжки українською мовою, так звану «бандерівську» літературу — книжки *поема Василя Стуса і письменниці Марії Матіос — склали окремо* [41]. Окупанти переводили українські школи на російські навчальні програми, викладання проводили російською мовою та за російськими підручниками. У жовтні 2022 р. за повідомленнями начальника Головного управління Національної поліції у Харківській області С. Болвінова, українські правоохоронці вилучили російські підручники з однієї із шкіл у звільненому смт Борова. Загалом під час огляду виявили та вилучили близько 700 підручників російського видавництва для учнів 1—11 класів [42]. Дітей в окупації змушували співати гімн росії. У червні 2022 р. П. Андрющенко повідомив, що в Маріуполі окупанти вимагали від вчителів, вихователів дитячих центрів та дитсадочків записувати відео, на яких українські діти мали співати гімн росії та псевдореспублік «лнр» та «днр» (до «дня росії» 12 червня). У разі відмови вчителям погрозували арештом і виключенням зі списків на отримання гуманітарної допомоги [43]. В самій рф згадки про Україну і Київську Русь видалили з підручників історії. Співробітники одного з найбільших російських видавництв навчальної літератури «Просвітництво» отримали наказ звести до мінімуму згадки про Україну та Київ в усіх шкільних підручниках [44]. За інформацією української розвідки, у Пологівському районі Запорізької обл. у липні 2022 р. росіяни змушували українців влаштовувати своїх дітей до шкіл та дитячих садків, де викладають за російською навчальною програмою. Там працювали вчителі та вихователі, які приїхали з росії. У разі незгоди батькам окупаційна адміністрація погрозувала тим, що буде позбавляти батьківських прав та за проторювати дітей до інтернатів [45].

Масового знищення зазнала й культурна спадщина України. Зокрема, росіяни знищують сакральні споруди, а також викрадають культурні надбання, музейні цінностей, мистецькі раритети тощо. Станом на червень 2022 р., за повідомленнями заступниці міністра культури та інформаційної політики з питань європейської інтеграції України К. Чуєвої, щонайменше 391 об'єкт культурної спадщини України був пошкоджений або знищений в результаті по-

вномасштабної війни росії в Україні [46]. Станом на 15 липня 2022 р. діячі ЮНЕСКО задокументували руйнування 163 культурних об'єктів: 71 релігійної споруди, 12 музеїв, 32 історичних будівель, 24 закладів культури, 17 пам'ятників, 7 бібліотек. В звіті Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду щодо практики розгляду справ стосовно культурних цінностей йдеться про те, що напади на такі об'єкти самі по собі не є актами геноциду, оскільки це не є фізичним знищенням, але можуть бути доказом плану чи наміру на знищення певної групи. Більше того, злочинні дії, спрямовані безпосередньо проти культурної спадщини, можуть завдати серйозної психічної шкоди тій чи іншій групі людей або ж бути обтяжуючими обставинами для засудження за злочин геноциду [47].

Пропонуємо розглянути низку фактів, які містять ознаки геноциду та є юридичним підґрунтям для Міжнародного трибуналу у розслідуванні злочинів російських загарбників під час повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 р.

Масові вбивства цивільних громадян

Звірства росіян на Київщині

2 квітня 2022 р. Київщина була звільнена Збройними Силами України від російської окупації. Після відступу військових рф у визволених містах і селах були зафіксовані масові випадки вбивства цивільних жителів. Насамперед йдеться про злочини в м. Бучі. Термінами «Бучанська різанина» та «геноцид у Бучі» позначають масове вбивство українського цивільного населення в цьому місті, що супроводжувалося викраденнями, тортурами, зґвалтуваннями, у тому числі дітей, та мародерством [48]. Злочини скоїли збройні сили рф під час російського вторгнення у лютому-березні 2022 р., попри неодноразові заяви, що росія атакує лише військові цілі. Тоді в окупації загинули понад 420 жителів м. Бучі. Українська влада назвала масові вбивства цивільного населення геноцидом українців і звернулась до Міжнародного кримінального суду з проханням розслідувати ці події [49]. Зважаючи на «державне» походження політики геноциду, неодмінним складником такого злочину, зазвичай, є заперечення самого факту його вчинення [1, с. 14]. Тож російська влада неодноразово заявляла про свою непричетність до скоєння злочинів, відмежовуючись від геноциду

в Бучі. Однак над спростуванням цих російських фейків добре попрацювали міжнародні ЗМІ, зокрема «Bellingcat» [50], «Deutsche Welle» [51], «The Economist» [52], «BBC» [53] та «The New York Times» [54] та ін.

Те, що зафіксували журналісти світових ЗМІ, не вкладалося в рамки здорового глузду: на вулицях лежали десятки вбитих цивільних мешканців. У багатьох були серйозні, смертельні поранення — деякому прострелили скроню, неначе вони були на страті. Декого переїхали танками. Ці інших тіла були спалені поруч з машинами, на яких вони намагалися евакуюватися з місць окупації. На супутникових знімках «Махаг» було видно братську могилу, довжиною близько 14 м поблизу церкви Святого Андрія [55]. Місцеві жителі в один голос стверджували, що загиблі були поховані тут у перші дні війни, бо росіяни розстрілювали буквально усіх, кого лише бачили, «просто так або за те, що говорили українською мовою» [56].

Правозахисна організація «Human Rights Watch» збрала докази воєнних злочинів у Бучі та інших містах України, які були під окупацією російських військ. У звіті за 3 квітня 2022 р. зафіксовано вбивство у Бучі, яке сталося 4 березня 2022 р. Тоді російські солдати змусили п'ятьох чоловіків «стати на коліна на узбіччі дороги, натягти на голови футболки, та застрелили одного з них у потилицю» [57].

Варто зауважити, що невинних жертв окупації не просто безпідставно вбивали російські військові, але ще й піддавали мученицьким тортурам. Цим жахливим вбивствам передували допити з катуваннями, перевірки на приналежність до українських військовослужбовців чи до їхніх родин, наявність національної символіки на тілі тощо. Насильницькі вбивства стосувалися всіх — незалежно від статі та віку. Більшість закатованих була вбита пострілом у голову з близької відстані, тобто жертви були ідентифіковані. Так, 27 квітня 2022 р. мер міста Бучі А. Федорук розповів у коментарі канадському телеканалу «СВС» про те, що російські окупанти вбивали місцевих жителів за заздалегідь складеними списками [58]. Це свідчить про умисний та наперед спланований характер скоєних злочинних діянь у Бучі супроти мирних українських громадян. Окрім того, 18 квітня 2022 р. путін підписав указ про присво-

ення 64-й окремії механізованій бригаді почесного найменування гвардійської. Згадана бригада дислокувалася в м. Бучі в той час, коли були вчинені масові звірства. Текст указу: «За великий героїзм і мужність, стійкість і відвагу, виявлені воїнами бригади під час бойових дій у захисті Вітчизни та національних інтересів під час збройних конфліктів» [59]. Факт нагороди військовиків за такі звірства ще раз доводить, що це була не «самодіяльність» військовослужбовців рф, а наперед поставлене завдання вищим військово-політичним командуванням росії [60].

4 квітня 2022 р. журналіст Д. Казанський на своїй сторінці у Telegram опублікував моторошні кадри вбивства української родини у Бучі російськими окупантами [61]. За його словами, ймовірно це була сім'я з дітьми, всього 5—6 осіб. Спочатку їх розстріляли в автівці, а потім хотіли замести сліди й підпалили тіла вбитих. Обпалені рештки людей лежали на перехресті вулиць Старо-Яблонської та Івана Франка [62].

Видання «The New York Times» опублікувало відео страти вісьмох чоловіків у Бучі російськими військами. Вдалося ідентифікувати особи жертв: ними виявилися працівники місцевих магазинів і заводів, які до війни жили звичайним цивільним життям. На відео, знятому наступного дня, 5 березня, видно трупи цих чоловіків, які лежали на землі біля офісної будівлі на вулиці Яблонській 144, а біля них стояли двоє російських солдатів [63]. Це відео підтверджує розповіді очевидців та є доказом чергових російських злочинів у Бучі.

Згідно з повідомленням тодішньої Уповноваженої з прав людини Л. Денісової 5 квітня 2022 р. у дитячому таборі «Пролісок» на Київщині підрозділ російської окупаційної армії розмістив військову базу. У підвалі корпусу знайшли п'ять трупів місцевих мешканців із зав'язаними за спиною руками. Їх катували, а потім холоднокрівно вбили. З особливою жорстокістю було вчинене вбивство одного із загиблих: йому розбили череп ударами від прикладу. Інші були застрелені в потилицю або груди [64].

Українські правоохоронні органи встановили місцезнаходження російських катівень, де окупанти утримували українців. Мова ведеться про катівню у Бучі, що була розташована в підвалі одного з дитячих санаторіїв, де російські військові фізично та

морально знущалися над мирним населенням. Про це 4 квітня 2022 р. повідомила пресслужба Офісу генерального прокурора України [65]. Зазначається, що в підвалі цього санаторію виявили тіла 5 чоловіків із зав'язаними руками. Ці люди були закатованими [66].

Станом на 22 квітня 2022 р. в м. Бучі та інших населених пунктах Київщини знайшли вбитими 1084 мирних мешканців, понад 300 тіл ще були не ідентифіковані [67]. Багато вбивств вчинено з особливою жорстокістю.

У с. Мотижин Київської обл. також було багато жертв серед цивільного населення. Йдеться про історію, на яку весь світ звернув увагу — зухвале вбивство російськими окупантами голови сільради О. Сухенко, її чоловіка та сина. Відомо, що родина відверто виявляла проукраїнську позицію, за що поплатилася життями [68].

1 квітня 2022 р. журналісти «ВВС» на власні очі побачили 13 розстріляних тіл цивільних українців, що знаходилися на 200-метровій ділянці дороги між селами Мрія та Мила недалеко від Києва. Жакликим та кричущим став випадок розстрілу мирних жителів, підтверджений завдяки відеозйомці. Це шокуючі кадри, на яких російські військові стріляють у чоловіка з піднятими догори руками на шосе під Києвом. Світова спільнота висловила обурення та крайнє здивування цим холоднокривним вбивством цивільної людини, яка підняла руки вгору і не несла жодної реальної загрози російським військовим. Цей злочин є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права [69].

Станом на 7 квітня 2022 р. голова с. Макарів на Київщині В. Токар повідомив про виявлення 132 тіл цивільних мешканців, розстріляних російськими військами під час окупації [70].

Після відходу російських окупантів з м. Гостомеля там виявили вбитими 11 цивільних. За словами місцевих мешканців, на мирних людях тренувалися російські снайпери. Тіла вбитих згодом знайшли в одному із гаражів. Також під завалами від артилерійських обстрілів загинули десятки людей. Ціна найменше 400 людей вважалися зниклими безвісти [71].

Опісля звільнення м. Ірпеня також відкрилася жахлива картина звірств російських загарбників. Міський голова О. Маркушин так прокоментував наслідки російської окупації: «Є загиблі жін-

ки і діти в районі, який був окупований — це 30% міста» [72]. За його словами, війська РФ розбомбили та спалили багато будинків, пограбували практично усі квартири, розстріляли багатьох мирних жителів [73].

Смт Бородянка стало одним із найбільш зруйнованих населених пунктів Київщини навесні 2022 р. За словами тодішньої Генпрокурорки України І. Венедіктової російські військовики використовували для знищення будинків 250-кілограмові фугасні авіабомби, касетні боеприпаси та ракети систем «Торнадо», «Ураган», «Смерч», якими вони стріляли «вночі, коли максимальна кількість людей залишалася вдома» [74]. Керівник Головного управління Національної поліції в Київській обл. А. Небитов розповів, що загальна кількість жертв у Бородянці налічує понад 80 людей, з яких 41 тіло знайшли під завалами будинків, інші ж були розстріляні російськими солдатами [75].

Геноцид у Маріуполі

Масові вбивства цивільного українського населення в місті-півмільйоннику та руйнування близько 90% інфраструктури сучасного населеного пункту, починаючи з березня 2022 р., — це наслідки спланованого російського вторгнення в Україну, злочинного умислу знищити українців як національну групу [76]. Через блокаду з 2 березня 2022 р. в місті не було електрики, води, газу, опалення та мобільного зв'язку. Комунальники через постійні щільні обстріли не могли налагодити комунікації. Неможливо було доставляти в місто воду, продукти, ліки, дитячі товари. Станом на 21 березня 2022 р. в місті залишалося понад 100000 мирних жителів, які змушені були збирати для пиття дощову воду, топити сніг, їжу готували на вуличних багаттях поблизу будинків, щоб в разі обстрілів одразу можна було ховатися в укриття, а загиблих ховали прямо у дворах житлових кварталів, у братських могилах. Окупанти не пропускали в місто гуманітарних конвоїв, а з міста не випускали цивільних по «зеленому коридору» [76].

Станом на 28 березня 2022 р. у місті було пошкоджено 2340 (90%) будинків, з яких зруйновано повністю — 1040 (40%). Близько 5000 людей загинуло під час блокади міста, серед них 210 дітей [77]. 12 квітня 2022 р. міський голова В. Бойченко заявив, що з початку російського вторгнен-

ня у місті загинуло більше 10 тисяч мирних жителів [78]. Окупанти воюють варварським способом, не дотримуючись жодних методів та способів ведення війни. 9 березня 2022 р. вони здійснили авіаудар по лікарні Маріуполя. Обстрілами зруйновано пологовий будинок № 3 та частково лікарню (дитяче відділення і терапію) у центрі міста [79]. Окупантів не зупинило навіть те, що там перебували мами з дітьми. Це ще один прямий доказ злочину геноциду українців, адже наслідком є зменшення дітонародження в середовищі національної групи шляхом вбивств та поранень вагітних, породіль, немовлят. Такі дії з боку окупантів навмисно сплановані, адже вселяють страх українським жінкам народжувати дітей під обстрілами.

Через те, що велику кількість житлових будинків було зруйновано, маріупольці шукали собі прихисток в релігійних, освітніх та культурних спорудах, в бомбосховищах, однак ворог обстрілював і ці об'єкти. Так, кричущий злочин було здійснено 16 березня 2022 р. — зруйновано Донецький драматичний театр в Маріуполі в результаті бомбового авіаційного удару. Будівля театру використовувалася як бомбосховище під час блокади міста. У ньому переховувалися за різними даними від 500 до 1300 мирних жителів. 18 березня 2022 р. Маріупольська міська рада повідомила, що бомбосховище під будівлею театру вціліло й з нього вдалося визволити близько 130 людей [80]. Станом на 25 березня 2022 р. у повідомленні міськради йшлося, що під час бомбардування театру загинуло близько 300 людей [81]. Інформаційна агенція «Associated Press» провела власне розслідування й дійшла висновку, що внаслідок авіаудару могло загинути до 600 осіб [82].

Для приховування кількості жертв на вулицях Маріуполя російські військові використовували мобільні крематорії. В. Бойченко оприлюднив інформацію про масові поховання в передмісті: Мангуші, Виноградному, Старому Криму, де сумарно могло бути захоронено десятки тисяч людей [83].

Точної статистики смертей у Маріуполі немає через об'єктивні причини, адже місто, а, точніше, його руїни, і далі перебувають під окупацією. Росія ретельно приховує докази своїх злочинів. Однак навіть за попередніми загальними підрахунками трагічна статистика жертв російської агресії у Маріуполі переважає 100 тис. чоловік. За даними Іллічівського

моргу, станом на кінець серпня 2022 р. в місті було задокументовано 87 тисяч загиблих. Це є багато невпізнаних осіб, частина з яких захоронені у братських могилах. Згідно з базою даних Новоазовської прокуратури, станом на серпень 2022 р. загальна кількість таких людей становила 26 тисяч 750 осіб. Однак навіть ці цифри не остаточні, адже у дворах і під завалами все ще залишаються тіла невинно замордованих українців [84]. Джерелами до висвітлення злочинів рф в Маріуполі є розповіді очевидців. Зокрема блог журналістки з Маріуполя Надії Сухорукової та документальний фільм «Маріуполь. Невтрачена надія» є свідченням простих людей про російсько-українську війну, які проживали у Маріуполі в перший місяць вторгнення [85; 86].

Свідоме винищення цілого міста, його інфраструктури, прирікання на страждання, голод та смерть жителів Маріуполя через його блокаду — це свідомий акт геноциду ХХІ століття рф стосовно українців як національної групи.

Звірства на Чернігівщині під час окупації

На початку квітня 2022 р. Збройні сили України звільнили Чернігівщину від російської окупації. У звільненні брав участь 8-й окремих гірсько-штурмовий батальйон 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади «Едельвейс» [87].

18 жовтня 2022 р. Незалежна міжнародна комісія ООН оприлюднила детальний письмовий звіт Генеральній Асамблеї ООН про воєнні злочини російської армії наприкінці лютого та в березні 2022 р. на Чернігівщині. Було зафіксовано порушення прав людини, зґвалтування та незаконне позбавлення волі й утримання в нелюдських і принизливих умовах українців у селах Ягідному, Старому Бикові та Вишневому. Комісія також зафіксувала, що росіяни практикували «жорстоке та тривале побиття прикладами або кийками, ураження електрошокером, погрозу або імітацію страти та тривале перебування на холоді цивільного населення». У звіті комісії ООН зазначається, що в селі Старий Биків було вбито шестеро чоловік. Свідки розповіли, як 27 лютого 2022 р. росіяни затримали кількох місцевих жителів. Їхні родичі чули крики та постріли з місця, де солдати утримували постраждалих. Наступного дня вони побачили тіла шістьох чоловіків, які лежали на вулиці. Лише через дев'ять днів ро-

дичам дозволили забрати тіла страчених. На вбитих були численні вогнепальні та ножові поранення, перед вбивством їм зламали ребра [88]. Цей випадок має місце також і у доповіді міжнародної організації «Human Rights Watch», яка базується на свідченнях очевидців злочинів у селищах Старий Биків та Новий Биків [89].

У с. Ягідне російські військовослужбовці утримували 365 мирних жителів (з яких 77 дітей, у тому числі 5 немовлят) впродовж 28 днів у підвалі місцевої школи. Заручники перебували у приміщенні площею 197 м. кв. майже місяць. Фактично цих людей використовували як живий щит, оскільки приміщення школи було штабом окупантів. Постраждали повідомляли, що солдати погрожували їм розстрілом за спробу самовільно залишити підвал. В результаті утримання в полоні 11 людей померло від голоду та задухи, відсутності санітарних умов, достатнього простору, а 7 — або підірвалися на мінах, або були розстріляні окупантами [90].

Злочини росіян на Харківщині

Місто Ізюм Харківської обл. перебувало під російською окупацією з 2 квітня до 10 вересня 2022 р. Після звільнення міста українськими військами було виявлено масові поховання. Вони спровокували шок у громадськості: у містечку з населенням чисельністю близько 50 тис. чоловік виявили три масові поховання з сотнями тіл українців. Значна частина цих людей була закатована, насильницьки вбита, багато потерпілих зазнали перед смертю жахливих тортур. В м. Ізюмі було відкрито масове поховання загальною кількістю 447 тіл. З них 215 жінок, 194 цивільних чоловіків, 5 дітей, 22 військовослужбовці, решток 11 осіб, стать яких одразу було важко визначити. Тіла були поховані не в одній могилі, а окремо [91]. За повідомленнями голови Харківської обласної військової адміністрації О. Синегубова, «серед тіл, які були ексгумовані...99% з ознаками насильницької смерті. Є декілька тіл із зав'язаними за спиною руками, а одна людина похована з мотузкою на шийі. Вочевидь цих людей катували і стратили. Також серед похованих є діти...» [92], «є тіла...з вогнепальними пораненнями. У декількох чоловіків ампутовані геніталії» [93]. Тут ховали і жертв артобстрілів, і закатованих, і українських полонених, і мешканців, які загинули через відсутність на-

лежних умов життя (брак їжі, медикаментів, води, тепла тощо).

Загалом на Харківщині виявлено 18 місць катівень, де окупанти знущалися над українцями та здавали їм тортур [94]. Регулярні катування затриманих російськими військами та їхніми підрозділами під час окупації Ізюма на сході України були частиною «політики та плану» — такого висновку дійшли правозахисники організації «Human Rights Watch» у звіті за 19 жовтня 2022 р. Автори звіту оприлюднили свідчення понад 100 постраждалих осіб, які розповіли, що їх катували електричним струмом, симуляцією утоплення, жорстоко били, погрожували зброєю та змушували залишатися в незручних позах впродовж тривалого часу [95].

Вбивства в Ізюмі часто порівнюють з Бучанською різнею. Так, зокрема, у американському Інституті вивчення війни заявили: «...виявлення масових поховань мирних жителів і камер тортур у шойно звільненому Ізюмі підтверджують, що звірства в Бучі не були ізольованими воєнними злочинами, а мікркосмом російських звірств на окупованих росією територіях» [96].

Масові поховання у Лимані на Донеччині

У жовтні 2022 р. у звільнених від окупантів територіях на півночі Донеччини українські правоохоронці знайшли понад 160 поховань із цивільними та військовими ЗСУ. Не всі захоронені тіла вдалося ідентифікувати. Багато табличок на могилах містили лише номери. Окупанти виривали траншеї та змушували людей, яких вони підозрювали у співпраці з ЗСУ, збирати тіла загиблих для перепоховання. У деокупованому м. Лимані виявили тіла 111 цивільних і 35 військових, які покоїлися у двох масових похованнях. Серед ексгумованих цивільних — 85 чоловіків, 66 жінок, 5 дітей та 10 осіб, стать яких поки не встановлено. У поліції зазначили, що люди гинули від мінно-вибухових і осколкових поранень внаслідок обстрілів, а також через відсутність належних умов життя. Були виявлені й тіла з ознаками насильницької смерті [97].

Пізніше ми зможемо оцінити весь масштаб терору на окупованих військами росії територіях (Херсонщина, Запоріжжя, Миколаївщина, Донеччина, Луганщина), коли ЗСУ вийдуть на державний кордон України 1991 р.

Сексуальне насильство як інструмент ведення геноцидної політики

Упродовж окупації українських міст російських військових неодноразово звинувачували у зґвалтуваннях жінок. Зокрема, наприкінці березня 2022 р. в Україні окупанту М. Романову оголосили заочно першу підозру у зґвалтуванні жінки в одному із сіл Броварського району на Київщині. Слідчі з'ясували, що російський військовий вдерся до приватного будинку й застрелив господаря, назвавши його нацистом, а після цього разом з іншим окупантом неодноразово гвалтував дружину вбитого [98]. Зґвалтування, скоєні російськими солдатами на окупованих територіях, за свідченнями постраждалих, містять ознаки злочинної дії проти українців як національної групи. Фактично з того часу гвалтування закріпилося в публічній площині як одна з рис російської окупації. Так, станом на 12 квітня 2022 р. було задокументовано свідчення 25 дівчат і жінок віком 14—24 років, яких неодноразово гвалтували російські військові в підвалі в Бучі. Дев'ятеро із постраждалих жінок завагітніли [99].

Реагуючи на жахіття окупації російськими загарбниками українських міст та сіл у лютому-квітні 2022 р., посол Сполученого королівства в Україні М. Сіммонс сказала наступне: «Зґвалтування — це знаряддя війни. Хоча ми ще не знаємо повної міри його використання в Україні, вже зрозуміло, що це було частиною арсеналу росії. Жінок гвалтували на очах їхніх дітей, дівчат на очах у їхніх родин, як свідомий акт підкорення» [100].

Правозахисник та волонтер К. Гудаускас задокументував злочини сексуального характеру, які скоювали росіяни щодо українців. Постраждали свідчили, що російські окупанти прямо заявляли, що гвалтують жінок задля того, щоб викликати в українок небажання жити статевим життям та народжувати дітей [101]. Ці свідчення є підтвердженням наміру скоєння геноциду шляхом запобігання дітонародженню в середовищі українців.

18 жовтня 2022 р. Незалежна міжнародна комісія ООН надала Генеральній Асамблеї ООН детальний звіт про звірства росіян на Чернігівщині, зокрема частина звіту була присвячена й сексуальному та гендерному насильству. Комісія розслідувала у Чернігові дві справи про зґвалтування жінок похилого віку. Також зафіксовано інцидент у Чер-

нігівській області, коли в березні 2022 р. російські військові більше тижня перебували в приватному будинку місцевих жителів. У цей час командир російського підрозділу неодноразово здійснював сексуальне насильство над 16-річною дівчиною та погрожував вбивством іншим членам сім'ї, які намагалися її захистити. Пізніше було ідентифіковано двох російських військовослужбовців. У кількох інцидентах, задокументованих Комісією, російські військові вчиняли сексуальне насильство проти чоловіків і жінок, які були незаконно ув'язнені [102].

До звіту, який опублікувала організація «Human Rights Watch» 3 квітня 2022 р., увійшла історія 31-річної жінки з Малої Рогані (Харківщина), яку зґвалтував російський військовий. На фотографіях, датованих 19 і 20 березня 2022 р., видно порізи та синці на її шиї та обличчі. 14 березня 2022 р. жінка з родиною втекли до Харкова, де волонтери надали їм базову медичну допомогу. Зафіксовані факти у розслідуванні «Human Rights Watch», є доказом того, що російські військові схилилися до примусового сексу жінок, погрожуючи смертельною розпорою над ними чи їхніми близькими [103].

На Херсонщині задокументовані факти зґвалтування російськими загарбниками вагітної 16-річної дівчини та 78-річної жінки [104].

Подобиці про жорстоке зґвалтування 9-річної дівчинки в Ірпені у березні 2022 р. повідомила рівненська журналістка А. Дубовська, зі слів своєї родички. За словами журналістки, дівчинку гвалтувало одинадцять російських солдатів (експертиза показала, що саме стільки різних зразків сперми було на її тілі). Потім вирізали на її грудях літеру «Z» і розпороли животики. Зґвалтування було настільки жорстоким, що в дитини не було статевих органів — їх розірвали окупанти своїми діями. А раніше на очах дитини вбили її батьків [105].

Офіційних цифр, які б відображали реальні масштаби сексуального насильства з боку російських окупантів в Україні, наразі немає. Станом на липень 2022 р. ООН зафіксувала 124 випадки насильства щодо дівчат, жінок, хлопчиків і чоловіків, однак цю цифру в ООН назвали лише «верхівкою айсберга». Сексуальні злочини мають свою специфіку, вони дуже латентні: постраждалі часто не хочуть повідомляти про вчинену над ними наругу сексуального характеру та не готові звертатися до правоохоронних органів [102].

Отже, наявні факти сексуального насильства, яке російські окупанти застосовували щодо українського цивільного населення, включають такі епізоди:

- зафіксовані вагітності неповнолітніх, яких згвалтували російські військові;
- зафіксовані факти, коли російські окупанти прямо заявляли, що гвалтують жінок задля того, щоб завдати їм психологічної травми, яка викличе небажання жити статевим життям у майбутньому та народжувати дітей;
- наявні акти згвалтування чоловіків, вагітних жінок, а також людей пенсійного віку;
- зафіксовані факти, коли російські військові схилилися до примусового сексу жінок, погрожуючи смертельною розправою над ними чи їхніми близькими.

Згвалтування виступає як один із інструментів для вчинення росіянами геноциду українського народу, оскільки жертвам згвалтувань було заподіяно серйозних тілесних та психічних ушкоджень, було створено умови, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі національної групи — багато жінок були згвалтовані у такий спосіб, що більше не можуть або не хочуть мати дітей, отримані психологічні травми сильно на них вплинули — вони бояться доторків, обіймів, не говорячи уже про ймовірність статевого контакту.

Масові депортації українців на територію рф

У війні з Україною росія використовує злочинні інструменти імперської політики Радянського Союзу, зокрема насильну депортацію мирного населення, а на окупованих територіях України рф дедалі частіше і все з більшим розмахом вдається до депортації дітей під надуманими приводами «оздоровлення», «на канікули», «подалі від війни» тощо.

6 жовтня 2022 р. президент України В. Зеленський заявив у зверненні до учасників сесії Генеральної асамблеї Організації американських держав, що країна-агресор примусово депортувала понад 1,6 млн українців, багато з них пройшли через фільтраційні табори та залишилися без документів [106].

Це одна важлива складова у питанні масових депортацій українців до регіонів росії — це примусове вивезення українських дітей, які мали родину, та дітей-сиріт. Українських дітей усиновлюють російські сім'ї, де їх чекає тотальна русифікація, розчинення в «руському мірі» та безпосередня втра-

та зв'язку зі своєю історією, державою та народом. Такі дії заборонені Женевською конвенцією. Міжнародне право вважає насильницьку передачу дітей однієї національної групи в іншу геноцидом. Згідно із статистикою, поданою на українській інформаційній платформі «Діти війни», в період з 24 лютого по жовтень 2022 р. з України було депортовано 9755 дітей (ця цифра отримана за даними Національного інформаційного бюро; натомість за даними з відкритих джерел, які озвучує рф, ця цифра сягає 690 тис.) [107]. Однак точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

За оцінкою США, при депортації українців ворожі сили рф примушують мирних людей проходити т. зв. «фільтрацію», що включає інвазивні перевірки, допити, розділення членів однієї родини, а в деяких випадках — затримання. Процес фільтрації пройшли тисячі дітей [108]. Яскравим прикладом розділення родини є історія військової медикни з «Азовсталі» В. Обідіної з її 4-річною донькою Алісою. 8 травня 2022 р. при виході з «Азовсталі» Вікторія не пройшла фільтрації і її примусово залишили у таборі «днр», а доньку Алісу евакуювали до Запоріжжя [109].

30 травня 2022 р. путін підписав указ про спрощений порядок надання російського громадянства дітям-сиротам з України і територій, контрольованих незаконними терористичними угрупованнями «днр» і «лнр». Вже 11 липня 2022 р. було підписано указ, який спрощував набуття громадянства росії для всіх жителів України. Вказані норми поширюються також на дітей, позбавлених батьківської опіки та недієздатних людей [110].

Просійські ЗМІ 26 жовтня 2022 р. повідомили, що Уповноважена при президенту росії з прав дитини М. Львова-Белова всиновила вивезену з Маріуполя дитину. Також вона сприяла незаконному всиновленню 350 дітей-сиріт з Донбасу. Їхнє викрадення — це геноцид українського народу шляхом переміщення дітей однієї національної групи в іншу. Натомість російські чиновники розповідають про вивезення дітей в росію та влаштування їх в російські сім'ї як порятунок від війни.

Кричущі факти масових депортацій українців, в тому числі й дітей, та всиновлення їх російськими ро-

динами свідчать про одне — акт геноциду над українцями як такими. Адже усиновлені діти, виростаючи в російських сім'ях, можуть так і не дізнатися, що в їхніх жилах тече українська кров. Таким чином скорочується генофонд української нації.

Заборонені Женевськими конвенціями способи та методи війни росіян проти України

Уся система міжнародного права базується на кількох засадничих принципах: безумовній забороні атакувати цивільне населення та невійськові об'єкти, пропорційності застосування засобів ведення війни до поставлених завдань, дотриманні належних засобів безпеки для збереження життя і майна мирних цивільних осіб, які опинилися у зоні бойових дій [111]. Міжнародна організація «Human Rights Watch» 11 травня 2022 р. подала звіт «Інтенсивна та тривала шкода: напади з використанням касетних боєприпасів в Україні», у якому зазначено, що точної кількості нападів росії на Україну із використанням касетних боєприпасів встановити неможливо у зв'язку з частотою та інтенсивністю обстрілів. Однак сотні випадків уже задокументовано. Багато таких атак припадає саме на найбільш густозаселені прикордонні та прифронтові регіони України [112].

З перших днів війни в Україні російська армія нехтувала усіма нормами міжнародного гуманітарного права, правилами ведення війни, що задекларовані у Женевських конвенціях. Їхнє систематичне порушення та злочини щодо цивільного населення (а також військовополонених, медиків тощо) під час війни слід розглядати в контексті воєнних злочинів. Однак їх, поряд з іншими злочинними діями росіян проти українців та декларуванням російськими нововладцями наміру знищити українську державу та націю, слід розглядати сукупно як прояви геноцидної політики росії щодо українського народу.

Росія цинічно здійснювала умисні напади на житлові квартали, медичні та навчальні заклади, церкви, укріття, гуманітарні коридори. Одним з найбільш кричущих фактів збройного нападу на гуманітарний коридор був обстріл вокзалу у м. Краматорську Донецької обл. 8 квітня 2022 р., де тисячі людей готувалися до евакуації. Внаслідок удару загинула 61 людина та 121 отримала поранення [113]. Вокзал було атаковано двома касетними ракетами 9М79-1 та Точка-У [114]. СБУ відкрила криміналь-

не провадження за статтею 438 КК України «Порушення законів і звичаїв війни» [115]. В тому числі російські солдати використовують заборонене Женевськими конвенціями озброєння — фосфорні та касетні бомби.

Найбільшу кількість жертв серед мирних громадян спричиняють саме систематичні та невибіркові обстріли українських населених пунктів. Географія уражень російськими снарядами — це вся територія України: від житлових будинків та дитячого садка в Києві, торгового центру в м. Кременчук Полтавської обл., житлових кварталів у Харкові, Миколаєві та Очакові, Одеській області, СТО — у Дніпрі та у Сарнах на Рівненщині, до бомбардувань об'єктів критичної інфраструктури у Львові, Івано-Франківську та Хмельницькому тощо. З 25 по 28 червня 2022 р. припала одна з масованих ракетних атак саме по житлових кварталах та цивільних об'єктах. Всього за ці дні, за даними Головнокомандуючого ЗСУ В. Залужного, було випущена 131 крилата ракета [116].

Восени 2022 р. російські окупанти перейшли до нової тактики знищення населених пунктів та мирних жителів. 10 жовтня 2022 р. Україна зазнала масованої ракетної атаки більшості регіонів України, основна загроза була спрямована на об'єкти критичної інфраструктури, а саме — на електроенергетичний комплекс. Росіяни тоді випустили 83 ракети, з них 43 вдалося збити силами української ППО.

Усі ці дії росія свідомо використовує як тактику, розраховану на терор, залякування та знищення українського цивільного населення, бомбардування міст та сіл здійснюються з метою створення міграційної кризи. Знищення підприємств відбувається із застосуванням тактики «випаленої землі», яка передбачає тотальне знищення підприємств-гігантів, створюючи економічну кризу, щоб позбавити людей можливості себе прогодувати. Все це є яскравим виразником геноцидної політики російського вторгнення в Україну.

Масові вбивства цивільних українців, завдані їм катування та тортури, терор та катастрофічні руйнування, спричинені військовими діями російської агресії в Україні у 2022 р. — це не просто наслідки воєнних дій чи зловживання способами та методами ведення війни російськими військовиками, а самоціль, наперед сплановані злочинні дії, скоє-

ні під час російського вторгнення в незалежну суверенну українську державу. Постійні бомбардування та ракетні атаки українських міст як на лінії фронту, так і в тилу засвідчують, що росіяни свідомо і цілеспрямовано знищують промисловість, інфраструктуру України, намагаються відрізати міста від електро- та газопостачання, вимкнути опалення у зимовий період, залякати та створити нестерпні життєві умови, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення українців як титульної нації. Росіяни цинічно бомбардують об'єкти, які за нормами міжнародного гуманітарного права є недоторканими під час збройного конфлікту: лікарні, пологові будинки, школи, укриття тощо. Більше того, вони переслідують громадян з активною проукраїнською позицією. Російська пропаганда свідомо нав'язує та поширює інформацію про те, що України, як держави не існує, українці за своєю суттю є «нацистами», яких треба «денацифікувати», а, по суті, — знищувати, а Збройні Сили України — усунути шляхом «демілітаризації». Ці заяви є прямим підбурюванням до скоєння геноцидних дій щодо українського народу. Росіяни зумисне блокують українські міста, не допускаючи до них жодного гуманітарного забезпечення, не дозволяючи людям, що залишилися в окупованому населеному пункті, задовольнити свої базові матеріальні потреб у воді, їжі та медикаментах тощо. Окупанти цілеспрямовано розстрілюють евакуаційні колони з написом «діти» та з білими прапорами, прирікаючи людей на смерть. Війська рф використовують сексуальне насилля як метод ведення війни та засіб геноциду — для залякування, помсти чи «покарання» цивільного населення на окупованих територіях та з метою припинення дітонародження серед українців. Росіяни займаються ядерним шантажем, окупують та обстрілюють атомні електростанції і хімічні підприємства. Вони відбирають, вивозять або знищують сільськогосподарську техніку, руйнують елеватори, спалюють та замінують поля, вивозять українське зерно, щоб позбавити населення засобів до існування та викликати голод, а ще розбомблюють нафтобази й нафтопереробні заводи, щоб спричинити дефіцит бензину та дизпалива. Більше півтора мільйони українців примусово депортували в росію, серед них тисячі дітей, яких згодом всиновлюють російські родини, таким чином асимілюючи їх та позбавляючи української ідентичності. Мільйо-

ни українців змушені полишити свої домівки та їхати за кордон або у віддалені від лінії фронту регіони України, рятуючись від бомбардувань та окупації. Загарбники ліквідовують усе українське на окупованих територіях: у бібліотеках та школах вилучають українські посібники та книги, проводять навчання серед учнів за російською навчальною програмою, вилучають зі своїх підручників будь-які згадки про Україну та Київ, змушують українських школярів співати гімн росії, нищать та грабують музейні колекції, пам'ятки архітектури, культурні надбання тощо. Українську мову забирають з усіх публічних сфер життя і заміняють її російською, вивчення української історії стає під тотальною забороною тощо. Крім того, постійні обстріли та бомбардування руйнують природне середовище, призводячи до загибелі не лише людей та інших живих істот, а й до знищення всієї світової екосистеми.

Злочини, які вчинила росія щодо українців впродовж 24 лютого до жовтня 2022 р., є систематичними, спланованими та організованими вищим керівництвом держави-агресора, яке дало карт-бланш російським військам на вчинення найкривавіших злочинів в Україні. Сукупність наведених фактів є підтвердженням наміру та спроб тотального винищення українців лише за те, що думають по-українськи та живуть у своїй суверенній державі Україні. Це не що інше, як геноцид українського народу, який й надалі продовжує здійснювати росія.

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Постанову щодо заяви Верховної Ради України «Про вчинення рф геноциду в Україні», визнавши дії рф після 24 лютого 2022 р. геноцидом українського народу [117]. Того ж дня Верховна Рада України проголосила росію державою-терористом, а її політичний режим неонацистським [118; 119].

До дій геноциду українців, які здійснила росія в ході повномасштабного вторгнення в Україну впродовж 24 лютого — жовтня 2022 р., відносимо:

- 1) масове систематичне убивство українців;
- 2) спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу українцям (тортури, викрадення, ув'язнення, побиття);
- 3) навмисне створення для населення України таких умов життя, які спрямовані на цілковите або часткове його фізичне знищення (атаки на укриття, евакуаційні дороги, гуманітарні колони, примусові

депортації, утримання людей у фільтраційних таборах, розлучення родин, цільовий обстріл цивільної та критичної інфраструктури, обстріли лікарень, карет швидкої допомоги, медзакладів, знищення та вилучення продуктів першої необхідності, гуманітарної допомоги, зерна тощо);

4) запобігання народженню дітей у середовищі українців (гвалтування, обстріли пологових будинків);

5) насильницьке передавання українських дітей в росію (їхнє викрадення, вивезення на територію росії та всиновлення російськими сім'ями);

6) політичне переслідування та обмеження прав і свобод населення України (ліквідацію українських органів самоврядування, вбивства, викрадення, катування, переслідування голів міських та сільських адміністрацій, державних службовців, членів проукраїнських партій, рухів, військовослужбовців, учасників Антитерористичної операції (АТО), Операції об'єднаних сил (ООС) та їхніх сімей) [120; 121]¹;

7) ліквідація українських культурних надбань українців (обстріли пам'яток культури та архітектури, музеїв, пам'ятників, меморіалів тощо);

8) надмірне культурне пригнічення (переслідування україномовних осіб, діячів культури, мистецтва тощо);

9) нищення освітніх інституцій (переслідування, вбивства, катування, ув'язнення освітян, переведення українських шкіл на російську освітню програму, вилучення та знищення українських підручників);

10) втручання в релігійне життя українців (переслідування, катування, ув'язнення священників);

11) політика загальної денаціоналізації (дії, скоєні на ліквідацію етнічної та національної самосвідомості, зречення національних особливостей — примус українців до отримання російських паспортів, громадянства, участі в референдумах, нищення українських національних атрибутів та символів, «перепис» української історії тощо).

Висновки. Отже, в статті розкрито поняття «геноцид», окреслено його теоретичну та правову складову. Наведено та проаналізовано приклади злочинів геноциду українців, скоєні рф після повномасштабного вторгнення в Україну в період з 24 лютого до жовтня 2022 р.

Сотні тисяч вбитих, поранених, завдані каліцтва, психологічні травми, зруйнована інфраструктура країни, підірвана економіка, втрачене дитинство, біль та розпач. Такими є наслідки для України від спроб реалізації амбіцій диктатора путіна, якого підтримує більшість населення росії, прикриваючи «благими намірами» свої криваві, нелюдські та жорстокі вчинки. Українці ніколи не зможуть пробачити чи забути звірства, вчинені російськими військовослужбовцями на окупованих українських територіях: Бучанську різанину, Ірпінську трагедію, вбивства, катування та тортури на Чернігівщині та Сумщині, блокаду Маріуполя, безжальний розстріл цивільного населення на вокзалі в Краматорську, Ізюм, Балаклію, Лиман та інші жахіття окупаційної армії. Всі ці та інші злочини були скоєні лише впродовж неповних восьми місяців з 24 лютого до жовтня 2022 р.

Кожного дня росіяни продовжують скоювати нові жахіття на території України. Загарбники вдаються до тактики ядерного терору, до посилення ракетних обстрілів цивільних об'єктів, тероризують Україну масованими ракетними атаками, що припадають у своїй більшості не на військові, а на цивільні цілі, на об'єкти критичної інфраструктури (заклади медичної допомоги, житлові будинки, школи, електростанції та об'єкти водопостачання тощо). Територію ураження займає вся Україна: зараз немає жодного безпечного регіону, куди б не прилітали смертоносні ракети рф. Систематичність та масовість обстрілів, порушення методів та способів ведення війни, жорстокість скоєних злочинів, підбурювання до вбивств, катувань українців з боку прокремлів-

¹ Перше визначення поняття «геноцид» включало також і політичні переслідування, зокрема в тексті резолюції № 96 (1), яку прийняла Генеральна Асамблея ООН 11 грудня 1946 р. йдеться: «Багато випадків таких злочинів геноциду мали місце, коли расові, релігійні, політичні та інші групи були знищені повністю або частково. Покарання за злочин геноциду є питанням міжнародної згоди. Таким чином, Генеральна Асамблея підтверджує, що геноцид є злочином згідно з міжнародним правом, який засуджується цивілізованим світом, і за вчинення якого замовники та співучасники — будь то приватні особи, державні посадовці чи державні діячі, і незалежно від того, чи вчинено злочин на релігійних, расових, політичних, чи будь-яких інших мотивах, — будуть покарані». На думку автора терміну «геноцид» Р. Лемкіна, складовою геноциду є не лише фізичне винищення, а й знищення національних, етнічних, расових чи релігійних груп людей, а також політичні та культурні переслідування. [120; 1, с. 10, 11; 121].

ської пропаганди свідчать про наявність чіткого наміру російського керівництва — знищити усіх українців, «не лояльних» до російської держави, історії, культури, політики тощо.

Усі наявні докази свідчать про те, що злочини, скоєні внаслідок збройної агресії РФ проти України, мають кваліфікуватися на міжнародній правовій арені як геноцид українського народу.

Дослідження підводить до висновку про необхідність розгляду Міжнародним судом в Гаазі доказів здійснення РФ геноцидних дій та призначення покарання всім організаторам, виконавцям і співучасникам цих злочинів, які не мають терміну давності.

1. Козицький А. *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX ст. (причини, особливості, наслідки)*. Львів: Літопис, 2012. 568 с.
2. Кульчицький С. Голодомор як геноцид: якою мусить бути доказова база? *Український тиждень*. 26.11.2016. URL: <https://tyzhden.ua/History/179250> (дата звернення: 25.06.2023).
3. *Геноцид України в XX столітті: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, 2010. 446 с.
4. *Геноцид України в XX столітті: матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, 2013. 496 с.
5. *Геноцид України в XX столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром: матеріали третьої всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, 2010. 488 с.
6. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uin.gov.ua/pro-institut/komanda/aparat-institutu> (дата звернення: 25.06.2023).
7. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Ст. II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155?lang=uk#top (дата звернення: 25.06.2023).
8. Цюпин Б. *Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН?* 13.04.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/undefined-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html> (дата звернення: 25.06.2023).
9. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. Документ 2341-III, 19.06.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3056> (дата звернення: 25.06.2023).
10. Україна та світ після 21 лютого. Як визнання Путіним «донбаських республік» змінило реальність. *Українська правда*, 22.02.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/02/22/7324958/> (дата звернення: 25.06.2023).
11. Щедровицький П. 1111 знаків за 1111 днів до Нового Тисячелеття. Манифест нового покоління. *Русский архипелаг. Сетевой проект «Русского мира»*, 1997. URL: https://archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/ (дата звернення: 25.06.2023).
12. Dunlop J. Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization Institute for European, Russian and Eurasian Studies*; George Washington University, № 12 (1): 41, 2004. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://demokratizatsiya.pub/archives/Geopolitics.pdf> (Last accessed: 25.06.2023).
13. Елт К. Риторика Росії проти України, спрямована на винищення: підбірка. *Just Security*, 1.08.2022. URL: <https://www.justsecurity.org/81797/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection-ua> (дата звернення: 25.06.2023).
14. Рябчук М. «Майже один народ». Особливості використання пропагандистської міфологемі в умовах неоголошеної війни. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2017. № 5—6 (91—92). С. 213—231.
15. Таран В. Путін оголосив про остаточне вирішення українського питання. *ЦензорНет*, 27.02.2022. URL: https://censor.net/ru/blogs/3319713/putn_ogolosiv_pro_ostatochno_virshennya_ukranskogo_pitannya?fbclid=IwAR2PK_i2o46J7CT3kROxsuOtyEg2db9u7H-2sr1NxJCF2hr1_x7acK0_pec (дата звернення: 25.06.2023).
16. Конвенція о предупреждении преступления геноцида и наказания за него от 9 декабря 1948 года. *IAS Консультант*, 2019. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YNNB9C82&abz=1PSKN> (дата звернення: 25.06.2023).
17. Hirsch F. «De-Ukrainization» is genocide — Biden was right to sound the alarm. *The Hill*, 14.04.22. URL: <https://thehill.com/opinion/international/3267060-de-ukrainization-is-genocide-biden-was-right-to-sound-the-alarm/> (Last accessed: 25.06.2023).
18. Блок НАТО разошелся на блокпакеты. *Коммерсант*, 7.04.2008. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/877224> (дата звернення: 25.06.2023).
19. Путин В. Россия: национальный вопрос. *Статья Председателя Правительства России В.В. Путина в «Независимой газете»*, 23.01.2012. URL: <http://archive.premier.gov.ru/events/news/17831/> (дата звернення: 25.06.2023).
20. *Address by President of the Russian Federation*, 18.03.2014. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 25.06.2023).
21. Russian Prime Minister: Ukraine Has 'No Industry, or State'. *The Moscow Times*, 5.04.2016. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2016/04/05/russian-prime-minister-ukraine-has-no-industry-or-state-a52385> (Last accessed: 25.06.2023).
22. «They need to be partially eliminated» — Mikhail Khazin speaks about Ukraine and Ukrainians. *Fragment of speech at the meeting of the «Russian outlook» club*, 27.11.2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Vq5Fzkr9Tec> (Last accessed: 25.06.2023).

23. Першу в Україні підозру у закликах до геноциду українського народу повідомлено публіцистові РФ, 12.04.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-gasparian-genotsyd-sprava/31800211.html> (дата звернення: 25.06.2023).
24. Що ідеолог «денацифікації» України армен гаспарян укладає в голови російським школярам, 1.08.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/shho-ideolog-denacyfikacziyi-ukrayiny-armen-gasparyan-ukladaye-v-golovu-rosijskym-shkolyaram/> (дата звернення: 25.06.2023).
25. Обращение Владимира Путина к россиянам. Полный текст, 22.02.2022. URL: <https://tass.ru/politika/13791435> (дата звернення: 25.06.2023).
26. Snyder T. *Russia's genocide handbook. Thinking about...* 8.04.2022. URL: <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook?r> (Last accessed: 25.06.2023).
27. Збирати докази геноциду Путіна щодо українців необхідно — правознавці. *ZN.UA*. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/zbirati-dokazi-henotsidu-putina-shchodoukrajintiv-neobkhdno-pravoznavtsi.html> (дата звернення: 25.06.2023).
28. Патріарх РПЦ Кирил: молоді росіяни «чинять подвиг», вбиваючи українців. *Українська правда*, 3.04.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/3/7336889/> (дата звернення: 25.06.2023).
29. Кирил заявив, що смерть на війні проти України «змиває всі гріхи». *Українська правда*, 25.09.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/25/7369023/> (дата звернення: 25.06.2023).
30. Fein H. Accounting for genocide after 1945: Theories and some findings. *International Journal on Group Rights*. 1993. Vol. 1. № 2. P. 79—106.
31. Hilberg R. *The Destruction of the European Jews*. Vol. I. 3 ed. New Haven: Yale University Press, 2003. 388 p.
32. Goldhagen D.J. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996. 622 p.
33. Радевич-Винницький Я.К. Лінгвоцид. *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т. Ред. кол. І.М. Дзюба; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. URL: <https://esu.com.ua/article-55514> (дата звернення: 25.06.2023).
34. Російська політика лінгвоциду на окупованих територіях України як спосіб демонтажу конституційного ладу України та елемент геноциду проти українського народу. *Уповноважений із захисту державної мови*, 28.06.2022. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/rosijska-politika-lingvocidu-na-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-yak-sposib-demontazhu-konstitucijnogo-ladu-ukrayini-ta-element-genocidu-proti-ukrayinskogo-narodu> (дата звернення: 25.06.2023).
35. Мапа культурних втрат. *Український культурний фонд*, 2022. URL: <https://uaculture.org/culture-loss> (дата звернення: 25.06.2023).
36. Росіян можна звинуватити у вчиненні геноциду в Україні. *Zaxid.net*, 7.07.2022. URL: https://zaxid.net/rosiyan_mozhna_zvinuvatiti_u_vchinenni_genocidu_v_ukrayini_p1545867 (дата звернення: 25.06.2023).
37. Parker C. What are war crimes — and could Russia be committing them in Ukraine? *Washington Post*, 3.03.2022. URL: <https://archive.ph/20220319025356/https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/03/russia-ukraine-war-crimes-explainer/> (Last accessed: 25.06.2023).
38. Козицький А. Волинські події 1943 р.: концептуальні оцінки за методологією геноцидних студій. «Волинь-43»: міфи і реальність: збірник наукових праць. Луцьк, 2019. С. 42—46.
39. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні. *Радіо Свобода*, 15.11.2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1349371.html> (дата звернення: 25.06.2023).
40. Андрющенко Тіме. *Telegram*. URL: <https://t.me/andriyshTime/1063> (Last accessed: 25.06.2023).
41. Tkachenko UA. *Telegram*. URL: <https://t.me/otkachenk-okyiv/2158?fbclid=IwAR078ctbqVJY6olqBtdKACpcwi7reERh5ez-PUfLVMOmZyBs2bd4B5p1MGU> (Last accessed: 25.06.2023).
42. У школі на деокупованій Харківщині вилучили майже 700 російських підручників. *Українська правда*, 14.10.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/14/250841/> (дата звернення: 25.06.2023).
43. У Маріуполі дітей змушують на камеру співати гімн Росії: що задумали окупанти. 24.7.06.2022. URL: <https://donbas24.news/news/u-mariupoli-ditei-zmusuyut-nakameru-spivati-gimn-rosiyi-shho-zadumali-okupanti> (дата звернення: 25.06.2023).
44. «Перед нами задача — сделать так, будто Украины просто нет». Из учебников издательства «Просвещение» убирают упоминания Киева и Украины. *Медиазона*. 23.04.2022. URL: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment/> (дата звернення: 25.06.2023).
45. Окупанти змушують батьків віддавати дітей до шкіл із російською програмою — ГУР. *Слово і діло*, 5.07.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/05/novyna/bezpeka/okupanty-zmushuyut-batktiv-viddavaty-ditej-shkil-rosijskoju-prohramoyu-hur> (дата звернення: 25.06.2023).
46. Скільки культурних пам'яток зруйновано й як фіксують втрати — Мінкульт. *Суспільне Новини*, 23.06.2022. URL: <https://susplne.media/253063-skilli-kulturnih-pamatok-zrujnovano-j-ak-fiksuut-vtrati-minkult/> (дата звернення: 25.06.2023).
47. Наміри Кремля: чому війна Росії проти України є геноцидом українського народу, 4.07.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-henotsyd-proti-ukrayintsiv-dokazy/31928332.html> (дата звернення: 25.06.2023).
48. Retreat of Russian forces uncovers evidence of possible war crimes. *El país*. 3.04.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220404012900/https://english.elpais.com/international/2022-04-03/retreat-of-russian-forces-uncovers-evidence-of-possible-war-crimes.html> (Last accessed: 25.06.2023).

49. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». *Верховна Рада України*, 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 25.06.2023).
50. Russia's Bucha «Facts» Versus the Evidence. *Bellingcat*, 4.04.2022. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/> (Last accessed: 25.06.2023).
51. Що насправді вчинили російські військові в Бучі: фактчек DW. *Made for minds*, 08.04.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/shcho-naspravdi-vchynily-rosiiski-viiskovi-v-buchi-faktchek-dw/video-61409269> (дата звернення: 25.06.2023).
52. As Russian soldiers retreat, they leave evidence of war crimes. *Economist*, 3.04.2022. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/04/03/retreating-russian-troops-leave-behind-harrowing-evidence-of-atrocities> (Last accessed: 25.06.2023).
53. Трупні росіян і уламки «Мрії»: Буча і Гостомель зараз. *BBS News Україна*, 3.03.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AhyBfP2TPgs&t=19s> (дата звернення: 25.06.2023).
54. New Evidence Shows How Russian Soldiers Executed Men in Bucha. *The New York Times*, 19.05.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html?fbclid=IwAR3bcF-kneqngLB7BkDj0TPire8h4ioVxOhT4C8yKJWPK-SiCpe41t9WD5PM> (Last accessed: 25.06.2023).
55. Різанина цивільних у містечках під Києвом: що нам відомо і хто це розслідує. *BBC news Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60973720> (дата звернення: 25.06.2023).
56. Відео: Джейс Кох, Хорхе Рібас. *The Washington Post*. URL: <https://wapo.st/3jg2w4d> (Last accessed: 25.06.2023).
57. Ukraine: apparent war crimes in Russia-controlled areas. *Human Rights Watch*, 3.04.2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
58. Коментар Бучанського міського голови Анатолія Федорука для центрального телебачення СВС (Канада). *Бучанська міська рада. Офіційна сторінка*. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/3172027905-50131/?t=958> (дата звернення: 25.06.2023).
59. Указ Президента Российской Федерации от 18.04.2022 № 215 «О присвоении 64 отдельной мотострелковой бригаде почетного наименования», 18.04.2022. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202204180025> (дата звернення: 25.06.2023).
60. Розслідувачі підтвердили, що терор російської армії проти цивільних є продуманим. *Голос Америки*, 27.10.2022. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/6807947.html?nocache=1&fbclid=IwAR1qgSr2EKrHtutg2KSzqD_luHm2gKdeWv8efcut-48bd-IWFcNj71eR6MU (дата звернення: 25.06.2023).
61. Денис Казанський. *Telegram*. URL: <https://t.me/kazan-sky2017/2346> (дата звернення: 25.06.2023).
62. У Бучі рашисти розстріляли та намагалися спалити родину з дітьми. *Перший. Український. Інформаційний*. 04.04.2022. URL: <https://www.5.ua/regiony/u-buchirashysty-rozstriliali-ta-namahalysia-spalyty-rodynu-z-ditmy-foto-18-273391.html> (дата звернення: 25.06.2023).
63. New Evidence Shows How Russian Soldiers Executed Men in Bucha. *The New York Times*, 19.05.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html?fbclid=IwAR3bcF>
64. Людмила Денісова. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=515504046597539&set=a.244521147029165> (дата звернення: 25.06.2023).
65. Правоохоронці виявили катівню у дитячому санаторії Бучі. *Суспільне Новини*, 4.04.2022. URL: <https://sus-pilne.media/225189-pravoohoronci-viavili-kativnu-u-ditacomu-sanatorii-buchi/> (дата звернення: 25.06.2023).
66. Катівня на Київщині — прокурори продовжують фіксувати воєнні злочини рф. *Офіс Генерального прокурора. Telegram*. URL: https://t.me/rgo_gov_ua/3529
67. Russische Soldaten besprachen Gräueltaten gegen Zivilisten über Funk. *Der Spiegel. Politik*, 07.04.2022. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ukraine-butscha-soldaten-besprachen-graueultaten-gegen-zivilisten-ueber-funk-a-9-e01662c-aa7e-4828-bf6f-f662d9b6164e> (дата звернення: 25.06.2023).
68. Розстріл родини Сухенків в Мотижині. Односельці вбитої голови сільради розповідають про її допомогу ЗСУ, загибель та звірства окупантів. *НВ Україна*, 6.04.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/roz-stril-sim-ji-suhenkiv-u-motizhini-v-seli-rozpovili-pro-zvirstva-viyskovih-uf-novini-ukrajini-50231551.html> (дата звернення: 25.06.2023).
69. Жахливі докази воєнних злочинів під Києвом. *BBC news Україна*, 1.04.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60952633> (дата звернення: 25.06.2023).
70. У Макарові на Київщині виявили 132 розстріляних тіл, селище зруйноване на 40%, — селищний голова Токар. *Цензор.net*, 08.04.22. URL: https://censor.net/ua/news/3332489/u_makarovi_na_kyuyivschyni_vuyavuly_132_rozstrilyanyh_tila_selysche_zruynovane_na_40_selyschnyyi_golova (дата звернення: 25.06.2023).
71. Гостомель, Буча, Ірпін: якими стали міста після російської окупації та щоденних обстрілів артилерією (фото). *ТСН*, 08.04.22. URL: <https://tsn.ua/ato/gostomel-bucha-irpin-yakimi-stali-mista-pislya-rosiyskoyi-okupanciyi-ta-schodennih-obstriliv-artileriyeyu-foto-2032105.html> (дата звернення: 25.06.2023).
72. В Ірпені російські окупанти розстрілювали людей та давали тіла танками — мер міста. *ТСН*, 07.04.22. URL: <https://tsn.ua/ato/v-irpeni-rosiyski-okupanti-rozstrilyuvali-lyudey-ta-davali-tila-tankami-mer-mista-2031127.html> (дата звернення: 25.06.2023).
73. Ірпінь постраждав найбільше: будинки розбомблені, всі квартири пограбовані, розстріляні жителі лежали на вулицях.

- цях. *BIG KYIV*, 03.04.2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/irpin-postrazhdav-najbilshe-budynky-rozbombleni-vsi-kvartury-pograbovani-rozstrilyani-zhyteli-lezhaly-na-vulyczyah/> (дата звернення: 25.06.2023).
74. Iryna Venediktova. *Twitter*. URL: <https://twitter.com/VenediktovaIV/status/1512168922598055937> (дата звернення: 25.06.2023).
 75. На Київщині знайшли вбитими 1084 мирних мешканці, понад 300 тіл ще не ідентифіковані — Поліція. *5. Перший. Український. Інформаційний*, 22.04.2022. URL: <https://www.5.ua/kyiv/na-kyivshchyni-znaishly-vbyty-mu-1084-myrnykh-meshkantsi-ponad-300-til-ishche-ne-identyfikovani-politsiia-275249.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 76. Полк АЗОВ — офіційний канал. *Telegram*. URL: <https://t.me/polkazov/4037> (дата звернення: 25.06.2023).
 77. Геноцид у Маріуполі. Через наступ росіян загинули вже 5000 мешканців. *Твоє місто*, 28.03.2022. URL: https://tvoemisto.tv/news/genotsyd_u_mariupoli_cherez_nastup_rosiyan_zagynuly_vzhe_5000_meshkantsiv_129918.html (дата звернення: 25.06.2023).
 78. У Маріуполі загинуло понад 10 тисяч мирних жителів — мер. *Укрінформ*, 29 червня 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3455608-u-mariupoli-zaginuli-ponad-10-tisac-mirimih-ziteliv-mer.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 79. У Маріуполі через авіа удар по дитячій лікарні загинули три людини — міська рада. *Радіо Свобода*, 10.03.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mariupol-zahyibli/31746083.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 80. Ukraine says 130 people rescued from bombed Mariupol theatre but more than a thousand remain trapped. *Independent*, 18.03.2022 URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-mariupol-bombed-theatre-rescue-b2038920.html> (Last accessed: 25.06.2023).
 81. Estimated 300 dead in Mariupol theatre — official. *BBC NEWS*, 27.03.2022. URL: <https://www.bbc.com/news/live/world-europe-60856533> (Last accessed: 25.06.2023).
 82. AP evidence points to 600 dead in Mariupol theater airstrike. *Associated Press*. URL: https://web.archive.org/web/20220504125414/https://apnews.com/article/Russia-ukraine-war-mariupol-theater-c321a196fbd568899841b506afcac7a1?utm_source=Twitter&utm_medium=AP&utm_campaign=SocialFlow (Last accessed: 25.06.2023).
 83. Вогонь і сталь. Хронологія війни в Маріуполі. *Texty.org.ua*, 13.05.2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106643/vohon-i-stal-hronolohiya-vijny-u-mariupoli/> (дата звернення: 25.06.2023).
 84. У Маріуполі задокументовано 87 тисяч загиблих, але цифра не остаточна — ЗМІ. *5 канал*, 29.08.2022. URL: <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahyiblykh-ale-tsyfra-ne-ostatochna-zmi-286225.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 85. «Маріуполь. Невтрачена надія» — фільм про людей, які прожили у Маріуполі перший місяць вторгнення. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ys0QF5SizMI> (дата звернення: 25.06.2023).
 86. «Мамочка, я не хочу умирати!» Щоденник з печла. Автор — журналістка Надія Сухорукова. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3354660/mamocka-a-ne-hocumirat-sodennik-z-pekla-avtor-zurnalistka-nadia-suhorukova> (дата звернення: 25.06.2023).
 87. Звільнення Чернігівщини через об'єктив кореспондентів Радіо Свобода, 3.04. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-zsu-zvilniaty-chernihivshchynu/32347541.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 88. Згвалтування, тримання в нелюдських умовах, страти: комісія ООН зафіксувала злочини військових РФ на Чернігівщині. *Суспільне Новини*, 19.10.2022, URL: <https://susplne.media/298568-zgvaltuvanna-trimanna-v-neludskih-umovah-strati-komisija-oon-zafiksuvala-zlocinivijskovih-uf-na-cernigivsinii/> (дата звернення: 25.06.2023).
 89. Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. *Human rights watch*, 3.04.2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
 90. В підвалі школи у Ягідному від голоду та задухи померли 11 людей, — прокуратура. *Суспільне Новини*, 4.05.2022. URL: <https://susplne.media/235662-v-pidvali-skoli-u-agidnomu-vid-golodu-ta-zaduhi-pomerli-11-ludej-prokuratura/> (дата звернення: 25.06.2023).
 91. Окупанти залишили по собі в Ізюмі одну з найбільших братських могил. *Зп.ua*, 16.09.2022. URL: <https://zp.ua/ukr/UKRAINE/okupanti-zalishili-po-sobi-v-izjumi-odnu-z-najbilshikh-bratskikh-mohil.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 92. Олег Синегубов, голова Харківської ОДА. *Telegram*. URL: <https://t.me/synegubov/4251> (дата звернення: 25.06.2023).
 93. В Ізюмі закінчили ексгумацію — підняли 447 тіл, серед них багато жінок, є діти. *Українська Правда*, 23.09.2022 URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/23/7368817/> (дата звернення: 25.06.2023).
 94. На Харківщині виявили 18 катівень, відомі особи понад тисячі російських військових злочинців — поліція. *Українська Правда*, 23.09.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/23/7368821/> (дата звернення: 25.06.2023).
 95. Каткування російськими військовими людей в Ізюмі були «частиною їхньої політики» — HRW. *Голос Америки*, 19.10.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/izyum-katuvannja/6796099.html?nocache=1&fbclid=IwAR3ZNVtZp4L0hNI1C1FKbajn4ZqXZyKASIBCAJLylfmbQ09Z3I32BN2YcaU> (дата звернення: 25.06.2023).
 96. ISW про виявлення масових поховань мирних жителів і камер тортур у звільненому Ізюмі. *Твіттер*. URL: https://twitter.com/TheStudyofWar/status/1570941726973480962?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etwembed%7Ctwterm%5E1570941726973480962%7Ctwgr%5E258a6837dfe7eaf3a511b5321e27275b9689a4b7%7Ctwcon%5Es1_c10&ref_url=https%3A%2F%2F

- www.radiosvoboda.org%2Fa%2Fizyum-voyenni-zlochyn%2F32038961.html (дата звернення: 25.06.2023).
97. У Лимані завершили ексгумацію: 111 тіл цивільних і 35 військових. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/20/7372790/> (дата звернення: 25.06.2023).
 98. В Україні російському військовому вперше оголосили підозру у зґвалтуванні — Венедіктова. *Нromadske*, 22.03.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-rosijskomu-vijskovomu-vpershe-ogolosili-pidozru-u-zgvaltuvanni-venedikтова> (дата звернення: 25.06.2023).
 99. Російські окупанти гвалтували на Київщині жінок та дітей — омбудсменка, 8.04.2022. *Нromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/rosijski-okupanti-gvaltuvani-na-kiyivshini-zhinok-ta-ditej-ombudsmenka> (дата звернення: 25.06.2023).
 100. Melinda Simmons. *Twitter*. URL: https://twitter.com/MelSimmonsFCDO?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1510500801554354181%7Ctwgr%5E259fe0777c4539af616ab565dfcb8296977f5a27%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fsusilne.media%2F224719-zgvaltuvanna-ce-znaradda-vijni-rosian-u-britanii-vidreaguvali-na-voenni-zlocini-soldativ-rf%2F (дата звернення: 25.06.2023).
 101. Волонтер врятував 203 людини з міст окупованої Київщини. *Неймовірно.іа*. URL: https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Fyoutu.be%2Fa52AoiN6jYw%3Ffbclid%3DIwAR3bGEsNnZy6MlbGWWLVovWwpPmvgV8eVwgl5Y7wCQxK_r45WhkQL3QIBQc&h=AT3J9B4EmcxJ15REwBtwNFJ8B-BJ7ddijiXoVo0F2MwvEgmeDmCvExf5ycE3Cp1LwLz__T60HXoX3pex5b_6TY1HDIXdPd1EcRXIvHl6h-EL25LjF8G7AkvXkuxLbokxvqRd (дата звернення: 25.06.2023).
 102. Зґвалтування, тримання в нелюдських умовах, страсти: комісія ООН зафіксувала злочини військових РФ на Чернігівщині. *Суспільне Новини*, 19.10.2022. URL: <https://susilne.media/298568-zgvaltuvannatrimanna-v-neludskih-umovah-strati-komisia-oon-zafiksuvala-zlocini-vijskovih-rf-na-vernigivshini/> (дата звернення: 25.06.2023).
 103. Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. *Human rights watch*, 3.04.2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
 104. На Херсонщині росіяни зґвалтували вагітну дівчину та бабусю. *Укрінформ*, 08.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451744-nahersonsini-rosiani-zgvaltuvani-vagitnu-divchinu-ta-babusu.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 105. «Дев'ятирічну дівчинку зґвалтували 11 орків і розпороли їй живіт», — рівненська журналістка про звірства в Ірпені. *Радіо Трек: новини*, 4.04.2022. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/9-richnu-divchin-ku-gvaltuvani-11-orkiv--rivnenska-zhurnalistka-pro-zvirstva-v-irpeni_286331.html (дата звернення: 25.06.2023).
 106. Зеленський розповів, скільки українців окупанти примусово депортували до Росії. *Слово і діло*, 6.10.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/06/novyna/bezpeka/zelenskyj-rozpoviv-skilky-ukrayincziv-okupantyrumusovo-deportuvaty-rosiyi> (дата звернення: 25.06.2023).
 107. *Інформаційний портал «діти війни»*, 2022. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 25.06.2023).
 108. Окупанти депортували до Росії 1,6 млн українців, — оцінка США. *LB.ua*, 8.09.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/09/08/528733_okupanti_deportuvani_rossii_16 mln.html (дата звернення: 25.06.2023).
 109. «Поверніть Алісі маму». Під час евакуації до Запоріжжя з Маріуполя в колоні приїхала дитина без матері. *Суспільне Новини*, 9.05.2022. URL: <https://susilne.media/237330-povernit-alisi-mamu-pid-cas-evakuacii-do-zaporizha-z-mariupola-v-koloni-priihala-ditina-bez-materi/> (дата звернення: 25.06.2023).
 110. Путін спростив отримання російського громадянства для всіх жителів України. В МЗС відреагували. *Суспільне Новини*, 11.07.2022. URL: <https://susilne.media/259370-putin-sprostiv-otrimanna-rosijskogo-gromadanstva-dla-vsikh-ziteliv-ukraini/> (дата звернення: 25.06.2023).
 111. Це новий геноцид. Андрій Козицький. *Локальна історія*, 18.09.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tse-novii-genotsid/> (дата звернення: 25.06.2023).
 112. Intense and lasting harm: cluster munition attacks in Ukraine. *Human rights watch*, 11.05.2022. URL: <https://www.hrw.org/report/2022/05/11/intense-and-lasting-harm/cluster-munition-attacks-ukraine> (Last accessed: 25.06.2023).
 113. СБУ підтвердила, що удар по краматорському вокзалу був здійснений з окупованої території, 21.05.2022. URL: <https://espreso.tv/sbu-pidtvrdila-shcho-udar-po-kramatorskomu-vokzalu-buv-zdiysneniy-z-okupovanoi-teritorii> (дата звернення: 25.06.2023).
 114. Росія обстріляла вокзал у Краматорську: що відомо на даний момент, 8.04.2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossiya-obstrelyala-vokzal-kramatorske-izvestno-1649414604.html> (дата звернення: 25.06.2023).
 115. Внаслідок обстрілу Краматорська вже відомо про 39 загиблих, серед яких — 4 дітей, 8.04.2022. URL: https://24tv.ua/vnaslidok-aviaudaru-po-kramatorsku-vzhe-vidomo-pro-39-zagiblih_n1940872 (дата звернення: 25.06.2023).
 116. *Оперативний ЗСУ*. URL: https://t.me/operativnoZSU/30226?fbclid=IwAR2XBW5a08RkQZYMt5acw-ECwoAjj-MHr8l7mKmfnlxI_-_Sh2vrfOMV8N0 (дата звернення: 25.06.2023).

117. *Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні від 14.04.2022»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 25.06.2023).
118. *Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 25.06.2023).
119. *Верховна Рада прийняла Закон про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, 1.04.2022*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221202.html> (дата звернення: 25.06.2023).
120. The Crime of Genocide. A/RES/96(I). *Resolutions adopted by the General Assembly during its resumed 1st session, Volume II, A/64/Add.2, 1947*. P. 188—189. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/209873> (Last accessed: 25.06.2023).
121. Котубей О. *Що таке геноцид і чи вчиняє його Росія в сучасній Україні? Говоримо з істориком Ярославом Грицаком. Суспільне. Культура, 24.05.2022*. URL: <https://suspilne.media/242447-so-take-genocid-i-ci-vcinae-jogo-rosia-v-sucasnij-ukraini-govorimo-z-istorikom-aroslavom-gricakom/> (дата звернення: 25.06.2023).

REFERENCES

- Kozyts'kyj, A. (2012). *Genocide and the Policy of Mass Extermination of Civilians in the Twentieth Century (Causes, Features, Consequences)*. Lviv [in Ukrainian].
- Kul'chyts'kyj, S. (2016). The Holodomor as Genocide: What Should the Evidence Base be? *Ukrainian Week*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/History/179250> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2010). *The Genocide of Ukraine in the Twentieth Century: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Lviv [in Ukrainian].
- (2013). *The Genocide of Ukraine in the Twentieth Century: Materials of the Second All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Lviv [in Ukrainian].
- (2010). *The Genocide of Ukraine in the Twentieth Century. Ukraine under the occupation regimes: historical realities and postcolonial syndrome: materials of the third all-Ukrainian scientific and practical conference*. Lviv [in Ukrainian].
- Ukrainian Institute of National Memory*. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/komanda/aparat-institutu> (Last accessed June 25, 2023).
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Article II)*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155?lang=uk#top (Last accessed: June 25, 2023).
- Tsiupyn, B. (2022). What is genocide according to the UN Convention? Retrieved from: <https://ukrainian.voanews.com/a/un-definition-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html> (accessed June 25, 2023).
- (2001, 19.06.). *The Criminal Code of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. Document 2341-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3056> (Last accessed June 25, 2023).
- Ukraine and the world after February 21. (2022, 22.02.). How Putin's recognition of the «Donbas republics» changed reality. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/02/22/7324958/> (Last accessed June 25, 2023).
- Schedrovyskyj, P. (1997). 1111 signs for 1111 days before the New Millennium. Manifesto of the new generation. *Russian Archipelago. Network project of the Russian World*. Retrieved from: https://archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/ (Last accessed June 25, 2023).
- Dunlop, J. (2004). Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization Institute for European, Russian and Eurasian Studies, George Washington University, 12 (1)*, 41. Retrieved from: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://demokratizatsiya.pub/archives/Geopolitics.pdf> (Last accessed: 25.06.2023).
- Epte, K. (2022). *Russia's exterminationist rhetoric against Ukraine: a compilation. Just Security*. Retrieved from: <https://www.justsecurity.org/81797/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection-ua/> (Last accessed: 06.05.2023).
- Riabchuk, M. (2017). «Almost One Nation». Features of the use of propaganda mythology in an undeclared war. *Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies*, 5—6 (91—92), 213—231 [in Ukrainian].
- Taran, V. (2022). Putin denounced the remainder of the Ukrainian resolution. *CensorNet*. Retrieved from: https://censor.net/ru/blogs/3319713/putn_ogolosiv_pro_ostatochne_virshennya_ukranskogo_pitannya?fbclid=IwAR2PK_i2o46J7CT3-kROxsuOtyEg2db9u7H-2sr1NxjCF2hr1_x7acK0_peo (Last accessed: 25.06.2023).
- (2019). Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948. *IAS Consultant*. Retrieved from: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YNNB9-C82&abz=1PSKN> (Last accessed: 25.06.2023).
- Hirsch, F. (2022). «De-Ukrainization» s genocide — Biden was right to sound the alarm. *The Hill*. Retrieved from: <https://thehill.com/opinion/international/3267060-de-ukrainization-is-genocide-biden-was-right-to-sound-the-alarm/> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2008). NATO bloc broke up into blocs. *Kommersant*. Retrieved from: <https://www.kommersant.ru/doc/877224> (Last accessed: 25.06.2023).
- Putin, V. (2012). *Russia: national issue. Article of Prime Minister of Russia V.V. Putin in «Nezavisimaya gazeta»*. Retrieved from: <http://archive.premier.gov.ru/events/news/17831/> (Last accessed: 25.06.2023).

- (2014). *Address by President of the Russian Federation*. Retrieved from: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
- (2016). Russian Prime Minister: Ukraine Has «No Industry, or State». *The Moscow Times*. Retrieved from: <https://www.themoscowtimes.com/2016/04/05/russian-prime-minister-ukraine-has-no-industry-or-state-a52385> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2016). «*They need to be partially eliminated*» — Mikhail Khazin speaks about Ukraine and Ukrainians. *Fragment of speech at the meeting of the «Russian outlook» club*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=Vq5Fzkr9Tec> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). *The first suspicion in Ukraine of calls for genocide of the Ukrainian people was served on a Russian publicist*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-gasparyan-genotsyd-sprava/31800211.html> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). *What the ideologue of «denazification» of Ukraine Armen Gasparyan puts into the heads of Russian schoolchildren*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/shho-ideolog-denacyfikaciyi-ukrayiny-armen-gasparyan-ukladaye-v-golovy-rosijskym-shkolyaram/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). *Vladimir Putin's Address to the Russians. Full text*. Retrieved from: <https://tass.ru/politika/13791435> (Last accessed: June 25, 2023).
- Snyder, T. (2022). *Russia's genocide handbook. Thinking about...* Retrieved from: <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook?s=r> (Last accessed: 25.06.2023).
- Lawyers: It is necessary to collect evidence of Putin's genocide against Ukrainians. *ZN.UA*. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/WORLD/zbirati-dokazi-henotsidu-putina-shchodou-ukrajintsiv-neobkhdno-pravoznavtsi.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Patriarch Kirill of the Russian Orthodox Church: young Russians «perform a feat» by killing Ukrainians. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/3/7336889/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022, september 25). Kirill said that death in the war against Ukraine «washes away all sins». *Ukrayinska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/25/7369023/> (Last accessed: June 25, 2023).
- Fein, H. (1991). Accounting for genocide after 1945: Theories and some findings. *International Journal on Group Rights* (Vol. 1, 2, pp. 79—106).
- Hilberg, R. (2003). *The Destruction of the European Jews* (Vol. I). New Haven: Yale University Press.
- Goldhagen, D.J. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York.
- Radevych-Vynnytskyi, Y.K., & Dziuba, I.M. (Ed.). (2016). Lingvocide. *Encyclopedia of Modern Ukraine*: in 30 vols. (Vol. 17). NAS of Ukraine; National Academy of Sciences. Kyiv: Institute of Encyclopedic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-55514> (Last accessed: June 25, 2023).
- The Russian policy of linguistic in the occupied territories of Ukraine as a way of dismantling the constitutional system of Ukraine and an element of genocide against the Ukrainian people*. Responsible for the protection of the state language, 06/28/2022. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/rosijska-politika-lingvocidu-na-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-yak-sposib-demontazhu-konstitucijnogo-ladu-ukrayini-ta-element-genocidu-proti-ukrayinskogo-narodu> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Map of cultural losses. *Ukrainian Cultural Foundation*. Retrieved from: <https://uaculture.org/culture-loss> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Russians can be accused of committing genocide in Ukraine. *Zaxid.net*. Retrieved from: <https://zaxid.net/rosiyan-mozhna-zvinuvatiti-u-vchinenni-genotsidu-v-ukrayini-n1545867> (Last accessed: June 25, 2023).
- Parker, S. (2002). What are war crimes — and could Russia be committing them in Ukraine? *Washington Post*. Retrieved from: <https://archive.ph/20220319025356/https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/03/russia-ukraine-war-crimes-explainer/> (Last accessed: 25.06.2023).
- Kozyts'kyj, A. (2019). *Volyn events of 1943: conceptual assessments based on the methodology of genocidal studies. «Volyn-43»: myths and reality: a collection of scientific papers* (Pp. 42—46). Lutsk [in Ukrainian].
- Lemkin, R. (2008). Soviet genocide in Ukraine. *Radio Liberty*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/1349371.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- Andriushenko Time. *Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/andriushTime/1063> (Last accessed: 25.06.2023).
- Tkachenko.UA. *Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/otkachenkoyiv/2158?fbclid=IwAR078ctbqVJY6olqBtdKACpcwirreERh5ez-PUfLVMOMzYBs2bd4B5p1MGU> (Last accessed: 25.06.2023).
- Almost 700 Russian textbooks were seized from a school in the de-occupied Kharkiv region. *Ukrainska Pravda*. 10.14.2022. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/14/250841/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). *In Mariupol, children are forced to sing the Russian anthem on camera: what the occupiers are up to*. Retrieved from: <https://donbas24.news/news/u-mariupoli-ditei-zmusuyut-na-kameru-spivati-gimn-rosiyi-shho-zadumali-okupanti> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). «Our task is to make it look like Ukraine simply does not exist». References to Kyiv and Ukraine are being removed from textbooks published by Prosvidvistvo. *Mediazona*. Retrieved from: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Occupants force parents to send children to schools with Russian curriculum — GUR. *Word and Deed*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/05/novyna/bezpeka/okupanty-zmushuyut-batktiv-viddavaty-ditej-shkil-rosijskoyu-prohramoyu-hur> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). How many cultural monuments have been destroyed and how losses are recorded — Ministry of Culture. *Suspilne*

- Novyny*. Retrieved from: <https://susplne.media/253063-skilli-kulturnih-pamatok-zrujnovano-j-ak-fiksiut-vtrati-minkult/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). *Kremlin's intentions: why Russia's war against Ukraine is a genocide of the Ukrainian people*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-henotsyd-proty-ukrayintsiv-dokazy/31928332.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Retreat of Russian forces uncovers evidence of possible war crimes. *El pais*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20220404012900/https://english.elpais.com/international/2022-04-03/retreat-of-russian-forces-uncovers-evidence-of-possible-war-crimes.html> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Commitment of Genocide in Ukraine by the Russian Federation». *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Russia's Bucha «Facts» Versus the Evidence. *Bellingcat*. Retrieved from: <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). *What the Russian military actually did in Bucha: DW fact-check. Made for minds*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/shcho-naspravdi-vchynily-rosiiski-viisk-ovi-v-buchi-faktchek-dw/video-61409269> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). As Russian soldiers retreat, they leave evidence of war crimes. *Economist*. Retrieved from: <https://www.economist.com/europe/2022/04/03/retreating-russian-troops-leave-behind-harrowing-evidence-of-atrocities> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). The corpses of Russians and the wreckage of the Mriya: Bucha and Gostomel now. *BBS News Ukraine*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=AhyBfP2TPgs&t=19s> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). New Evidence Shows How Russian Soldiers Executed Men in Bucha. *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html?fbclid=IwAR3bcF-kneqngLB7BkDj0TPIre8h4ioVxOhT4C8yKJWPkSiC-pe41t9WD5PM> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2023). The massacre of civilians in towns near Kyiv: what we know and who is investigating. *BBC news Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60973720> (Last accessed: 25.06.2023).
- Video: Joyce Koch, Jorge Ribas. *The Washington Post*. Retrieved from: <https://wapo.st/3jg2w4d> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Ukraine: apparent war crimes in Russia-controlled areas. *Human Rights Watch*. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
- Commentary by Anatoliy Fedoruk, Mayor of Bucha, for CBC Central Television (Canada). *Bucha City Council. Official page. Facebook*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/317202790550131/?t=958> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Decree of the President of the Russian Federation of 18.04.2022 № 215 «On awarding the 64th separate motorized rifle brigade an honorary name». Retrieved from: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202204180025> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Investigators confirm that the Russian army's terror against civilians is deliberate. *Voice of America*. Retrieved from: https://ukrainian.voanews.com/a/6807947.html?nocache=1&fbclid=IwAR1qgSr2EKrHtutg2KSzqD_luH-m2gKdeWv8efcut-48bd-IWFcNj71eR6MU (Last accessed: June 25, 2023).
- Kazansky, Denis. *Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/kazansky2017/2346> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). In Bucha, racists shot and tried to burn a family with children. *Pershyi. Ukrainskyi. Informatsiynyi*. Retrieved from: <https://www.5.ua/regiony/u-buchi-rashysty-rozstrilaly-tanamahalysia-spalyty-rodynu-z-ditmy-foto-18-273391.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). New Evidence Shows How Russian Soldiers Executed Men in Bucha. *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html?fbclid=IwAR3bcF-> (Last accessed: June 25, 2023).
- Liudmyla, Denisova. Facebook*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=515504046597539&set=a.244521147029165> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Law enforcement officers found a torture chamber in a children's sanatorium in Bucha. *Susplne Novyny*. Retrieved from: <https://susplne.media/225189-pravoohoronci-viavilikativnu-u-ditacomu-sanatorii-buci/> (Last accessed: June 25, 2023).
- Torture chamber in Kyiv region — prosecutors continue to record war crimes of the Russian Federation. *Office of the Prosecutor General. Telegram*. Retrieved from: https://t.me/pgo_gov_ua/3529 (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Russische Soldaten besprachen Grauelaten gegen Zivilisten uber Funk. *Der Spiegel. Politik*. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/politik/ukraine-butscha-soldaten-besprachen-grauelaten-gegen-zivilisten-ueber-funk-a-9-e01662c-aa7e-4828-bf6f-f662d9b6164e> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). The shooting of the Suhenko family in Motyzhyn. Fellow villagers of the murdered head of the village council tell about her assistance to the AFU, her death and the atrocities of the occupiers. *NV Ukraine*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rozstril-sim-ji-suhenkiv-u-motizhini-v-seli-rozpovili-pro-zvirstva-viyskovih-uf-novini-ukrajini-50231551.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Horrifying evidence of war crimes near Kyiv. *BBC news Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60952633> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). In Makariv, Kyiv region, 132 shot bodies were found, the village was destroyed by 40%, — village head Tokar. *Censor.net*. Retrieved from: https://censor.net/ua/news/3332489/u_

- makarovi_na_kyyivschyni_vyavyly_132_rozstrilyanyh_tila_selysche_zruynovane_na_40_selyschnyyi_golova (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Gostomel, Bucha, Irpin: what the cities have become after the Russian occupation and daily artillery shelling (photo). *TSN*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ato/gostomel-bucha-irpin-yakimi-stali-mista-pislya-rosiyskoyi-okupaciyi-ta-schodennih-obstriliv-artileriyeyu-foto-2032105.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). In Irpin, Russian occupants shot people and crushed their bodies with tanks — the mayor of the city. *TSN*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ato/v-irpeni-rosiyski-okupanti-rozstrilyuvali-lyudey-ta-davali-tila-tankami-mer-mista-2031127.html> (accessed June 25, 2023).
- (2022). Irpin suffered the most: houses were bombed, all apartments were looted, and shot residents were lying on the streets. *BIG KYIV*. Retrieved from: <https://bigkyiv.com.ua/irpin-postrazhdav-najbilshe-budyanky-rozbombleni-vsi-kvartyry-pograbovani-rozstrilyani-zhyteli-lezhaly-na-vulyczyah/> (Last accessed: June 25, 2023).
- Iryna, Venediktova. *Twitter*. Retrieved from: <https://twitter.com/VenediktovaIV/status/1512168922598055937> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). In Kyiv region, 1084 civilians were found killed, more than 300 bodies have not yet been identified — Police. 5. First. *Ukrayinsky. Informatsiyeni*. Retrieved from: <https://www.5.ua/kyiv/na-kyivshchyni-znaisly-vbytymy-1084-mymykh-meshkantsi-ponad-300-til-ishche-ne-identyfikovanipolitsiia-275249.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- Azov Regiment — official channel. Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/polkazov/4037> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Genocide in Mariupol. The Russian offensive has already killed 5000 residents. *Your City*. Retrieved from: https://tvoemisto.tv/news/genotsyd_u_mariupoli_cherez_nastup_rosiyan_zagynuly_vzhe_5000_meshkantsiv_129918.html (Last accessed: June 25, 2023).
- (2023). More than 10000 civilians killed in Mariupol — mayor. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3455608-u-mariupoli-zaginuli-ponad-10-tisac-mirmih-ziteliv-mer.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Three people died in Mariupol due to an air strike on a children's hospital — city council. *Radio Liberty*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mariupol-zahybli/31746083.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Ukraine says 130 people rescued from bombed Mariupol theater but more than a thousand remain trapped. *Independent*. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-mariupol-bombed-theatre-rescue-b2038920.html> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Estimated 300 dead in Mariupol theater — official. *BBC NEWS*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/live/world-europe-60856533> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2023). AP evidence points to 600 dead in Mariupol theater airstrike. *Associated Press*. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20220504125414/https://apnews.com/article/Russia-ukraine-war-mariupol-theater-c321a196fb-d568899841b506afcac7a1?utm_source=Twitter&utm_medium=AP&utm_campaign=SocialFlow (Last accessed: 25.06.2023).
- (2023). Fire and steel. The chronology of the wars in Mariupol. *Texty.org.ua*. Retrieved from: <https://texty.org.ua/articles/106643/vohon-i-stal-hronolohiya-vijny-u-mariupoli/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Media: 87 thousand dead documented in Mariupol, but the figure is not final. *Channel 5*. Retrieved from: <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-ty-siach-zahyblykh-ale-tsyfra-ne-ostatochna-zmi-286225.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2023). «Mariupol. Lost Hope» is a film about people who lived in Mariupol during the first month of the invasion. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=Ys0QF5SIzMI> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2023). «Mommy, I don't want to die!» *Diary from hell. The author is journalist Nadiia Sukhorukova*. Retrieved from: <https://www.0629.com.ua/news/3354660/mamocka-a-ne-hocu-umirat-sodennik-z-pekla-avtor-zurnalistka-nadia-sukhorukova> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2023). *Liberation of Chernihiv region through the lens of Radio Liberty correspondents*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-zsu-zvilnialy-chernihivshchynu/32347541.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Rape, detention in inhumane conditions, executions: the UN commission recorded crimes of the Russian military in Chernihiv region. *Suspilne Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/298568-zgvaltuvanna-trimanna-v-neludskih-umovah-strati-komisija-oon-zafiksuvala-zlocini-vijskovih-rf-na-cernigivsinii/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. *Human rights watch*. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Prosecutor's Office: 11 people died of starvation and suffocation in the basement of a school in Yahidne. *Suspilne Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/235662-v-pidvali-skoli-u-agidnomu-vid-golodu-ta-zaduhi-pomerli-11-ludej-prokuratura/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). The occupiers left behind one of the largest mass graves in Izium. *Zn.ua*. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/okupanti-zalishili-po-sobi-v-izjumi-odnu-z-najbilshikh-bratskikh-mohil.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- Oleh Syniehubov, head of the Kharkiv Regional State Administration. *Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/synehubov/4251> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Exhumation is completed in Izium — 447 bodies have been raised, including many women and children. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/23/7368817/> (Last accessed: on June 25, 2023).
- (2022). Police found 18 torture chambers in Kharkiv region, more than a thousand Russian war criminals are known — police.

- Ukrayinska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/23/7368821/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Torture of people in Izium by Russian military was «part of their policy» — HRW. *Voice of America*. Retrieved from: <https://ukrainian.voanews.com/a/izyum-katuvannja/6796099.html?nocache=1&fbclid=IwAR3ZNVtZp4L0hNI1C1FKbajn4ZqXZYKASIBCAJLylfmbQ09Z3l32BN2YcaU> (Last accessed: June 25, 2023).
- ISW on the discovery of mass graves of civilians and torture chambers in liberated Izium. *Twitter*. Retrieved from: https://twitter.com/TheStudyofWar/status/1570941726973480962?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1570941726973480962%7Ctwgr%5E258a6837dfe7eaf3a511b5321e27275b9689a4b7%7Ctwcon%5Es1_c10&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.radiosvoboda.org%2Fa%2Fizyum-voyenni-zlochyny%2F32038961.html (Last accessed: 25.06.2023).
- Exhumation completed in Lyman: 111 bodies of civilians and 35 military. *Ukrayinska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/20/7372790/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). In Ukraine, a Russian soldier was first notified of rape suspicion — Venediktova. *Hromadske*. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-rosijskomu-vijskovomu-vpershe-ogolosili-pidozru-u-zgvaltuvanni-venediktova> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Russian occupants raped women and children in Kyiv region — Ombudsman. *Hromadske*. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/rosijski-okupanti-gvaltuvali-na-kiyivshini-zhynok-ta-ditej-ombudsmenka> (Last accessed: June 25, 2023).
- Melinda Simmons. *Twitter*. Retrieved from: https://twitter.com/MelSimmonsFCDO?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1510500801554354181%7Ctwgr%5E259fe0777c4539af616ab565dfcb8296977f5a27%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fsuspilne.media%2F224719-zgvaltuvanna-ce-znaradda-vijni-rosian-u-britanii-vidreaguvali-na-voenni-zlocini-soldativ-ri%2F (Last accessed: 25.06.2023).
- A volunteer rescued 203 people from the cities of the occupied Kyiv region. *Incredible.ua*. Retrieved from: https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Fyoutu.be%2Fa52AoiN6jYw%3Ffbclid%3DIwAR3bGEsNnZy6MlbGWWLVovWwpPmvgV8eVwgl5Y7wCQxK_r45WhkQL3QIBQc&h=AT3J9B4EmcxJ15REwBtwNFJ8B-BJ7ddijiXoVo0F2-MwvEgmeDmCvExf5ycE3Cp1LwLz__T60HXoX3pex5b_6TY1HDIXdPd1EcRXIvHl6h-EL25Lj8G7AkvXkuxLbokxvqRd (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Rape, detention in inhumane conditions, executions: UN commission records crimes of the Russian military in Chernihiv region. *Suspilne Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/298568-zgvaltuvanna-trimanna-v-neludskih-umovah-strati-komisija-oon-zafiksuvala-zlocini-vijskovih-rf-na-cernigivshini/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. *Human rights watch*. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). In Kherson region, Russians raped a pregnant girl and an old woman. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451744-na-hersonsini-rosiani-zgvaltuvali-vagitnu-divcinu-ta-babusu.html> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). «A nine-year-old girl was raped by 11 orcs and her stomach was cut open» Rivne journalist about the atrocities in Irpin. *Radio Track: news*. Retrieved from: https://radiotrek.rv.ua/news/9-richnu-divchinku-gvaltuvali-11-orkiv---rivnenska-zhurnalistka-pro-zvirstva-v-irpeni_286331.html (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Zelensky told how many Ukrainians were forcibly deported to Russia by the occupiers. *Word and Deed*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/06/novyna/bezpeka/zelenskyj-rozpoviv-skilky-ukrayinciv-okupanty-prymusovo-deportuvaly-rosiyi> (Last accessed: June 25, 2023).
- Information portal «Children of War», 2022. Retrieved from: <https://childrenofwar.gov.ua/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). The occupiers deported 1.6 million Ukrainians to Russia, according to US estimates. *LB.ua*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/09/08/528733_okupanti_deportuvali_rosii_16 mln.html (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). «Give Alisa her mother back». During the evacuation to Zaporizhzhia from Mariupol, a motherless child arrived in a convoy. *Suspilne Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/237330-povernit-alisi-mamu-pid-cas-evakuacii-do-zaporizza-z-mariupola-v-koloni-priihala-ditina-bez-materi/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Putin simplified the process of obtaining Russian citizenship for all residents of Ukraine. The Ministry of Foreign Affairs reacted. *Suspilne Novosti*. Retrieved from: <https://suspilne.media/259370-putin-sprostiv-otrimanna-rosijskogo-gromadanstva-dla-vsih-ziteliv-ukraini/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). This is a new genocide. Andriy Kozytyskyi. *Local history*. Retrieved from: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tse-novii-genotsid/> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). Intense and lasting harm: cluster munition attacks in Ukraine. *Human rights watch*. Retrieved from: <https://www.hrw.org/report/2022/05/11/intense-and-lasting-harm/cluster-munition-attacks-ukraine> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). SBU confirms that the attack on Kramatorsk railway station was carried out from the occupied territory. Retrieved from: <https://espresso.tv/sbu-pidtvordila-shcho-udar-pokramatorskomu-vokzalu-buv-zdiysneniy-z-okupovanoi-teritorii> (Last accessed: 25.06.2023).
- (2022). Russia shelled the train station in Kramatorsk: what is known at the moment. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossiya-obstrelyala-vokzal-kramatorske-izvestno-1649414604.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). As a result of the shelling of Kramatorsk, 39 people have already been killed, including 4 children. Retrieved from: <https://24tv.ua/vnaslidok-aviaudaru-po-kramatorsku-vzhe->

- vidomo-pro-39-zagiblih_n1940872 (Last accessed: June 25, 2023).
- Operational Armed Forces of Ukraine*. Retrieved from: https://t.me/operativnoZSU/30226?fbclid=IwAR2XBW5a08RkQZYMt5acw-ECwoAjj-MHp8l7mKmfnlxI_-Sh2vrfO-MV8N0 (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). *On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Commitment of Genocide in Ukraine by the Russian Federation of 14.04.2022»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (Last accessed: June 25, 2023).
- The Law of Ukraine «On the Prohibition of Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, the Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State against Ukraine, and the Symbols of the Military Invasion of Ukraine by the Russian Nazi Totalitarian Regime»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (Last accessed: June 25, 2023).
- (2022). *The Verkhovna Rada adopted the Law on the Prohibition of Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, the Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State against Ukraine, and the Symbols of the Military Invasion of Ukraine by the Russian Nazi Totalitarian Regime*. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221202.html> (Last accessed: June 25, 2023).
- (1947). The Crime of Genocide. A/RES/96(I). *Resolutions adopted by the General Assembly during its resumed 1st session* (Vol. II, A/64/Add.2, pp. 188—189). Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/209873> (Last accessed: 25.06.2023).
- Kotubey, O. What is genocide and is Russia committing it in modern Ukraine? Interview with historian Yaroslav Hrytsak. *Suspilne. Culture*. Retrieved from: <https://suspilne.media/242447-so-take-genocid-i-ci-vcinae-jogo-rosia-v-sucasnij-ukraini-govorimo-z-istorikom-aroslavom-gricakom/> (Last accessed: June 25, 2023).